

Magdalena H. Rusek*

The development of society. The Maya state in the Pre-Classic period (1800 BC – 200 AD)

ABSTRACT

Rusek M. H. 2014. The development of society. The Maya state in the Pre-Classic period (1800 BC – 200 AD). *Analecta Archaeologica Ressoiviensia* 9, 327–381

The idea of a mutual relationship between an individual and the society to which this individual belongs emerged relatively early in the history of human thought. To fully understand how Maya statehood formed during the Pre-Classic period it is worth analysing sociological and anthropological theories referring to the concept of society. This is why the author tries to introduce the reader to the crucial notions and theories associated with the appearance of the first proto-state centres in the first part of my paper. The second part addresses the development and evolution of social and political structures in the Maya state directly. For a better perspective, the author has also decided to briefly present the fully developed social structure which is characteristic of the late Pre-Classic period and the classic Maya culture, which is a direct descendant of the earlier structures.

Key words: Guatemala, Mayas, society, state

Received: 18.01.2014; Revised: 29.08.2014; Accepted: 17.12.2014

Introduction

The idea of a mutual relationship between an individual and the society to which this individual belongs emerged relatively early in the history of human thought. The first theory of society and state was presented by Aristotle in his *Athenian Constitution*. Already in this work the relation was noticed between the level of social development and the impact of various external factors, such as the natural environment, economy, or the system of customs and beliefs developed by a given people (Piotrowicz 1973, 43).

The first urbanised communities with clearly developed centralised power and characterised by economic and social differentiation started to appear throughout the world at different moments of historical development. The oldest ones emerged ca 6000 BP in Mesopotamia, China, and Egypt, thus preceding the rise of the great

* Institute of Archaeology, Jagiellonian University, Gołębia st. 11, 31-007 Kraków, Poland; magdalena.rusek@gmail.com

civilisations of the New World. One can ask why human communities felt the need to organise a society and build state structures. This was most likely connected with the evolutionary development of human thinking, economy, and the emergence of the institution of a ruler who exercised control over territory, as well as the social and military life of his subjects. The rise and development of great civilisations was connected with the appearance of cities. As W. A. Haviland (2003, 263) wrote:

Civilization refers to societies in which large number of people live in cities, are socially stratified and are governed by centrally organized political systems called states.

To fully understand how Maya statehood formed during the Pre-Classic period it is worth analysing sociological and anthropological theories referring to the concept of society. This is why I try to introduce the reader to the crucial notions and theories associated with the appearance of the first proto-state centres in the first part of my paper.

The second part addresses the development and evolution of social and political structures in the Maya state directly. For a better perspective, I have also decided to briefly present the fully developed social structure which is characteristic of the late Pre-Classic period and the classic Maya culture, which is a direct descendant of the earlier structures.

The rise and development of society and state: selected theoretical approaches

Since its very beginnings, humankind has been organised into societies such as tribes or states. In anthropology and sociology there are three basic definitions of this term:

1. Society understood only and exclusively as tribal or state institutions;
2. Society understood as a more complex structure, encompassing not only the state as a system of political and administrative institutions, but also the entire nation composed of minor ethnic groups;
3. Society understood as a historically developed group of people and interdependent institutions. In this case, the integrative function is played by society understood as a paramount formation (tribe, state, nation);

4. Particular social groups can also be described as separate communities (e.g. a community of townspeople, or a religious community).

Social structure is most often defined as a 'set of intertwined and interrelated biogenic, psychological, and sociological factors influencing the behaviour of an individual (Turowski 2000, 63). It is built of interrelated human groups – communities, organisations, or institutions, which are hierarchized to a certain extent.

There are a range of approaches to social structure, the most important of which include the following:

1. **Functional-structural concept** – according to this theory, social structure is a system composed of interrelated subsystems. In Emil Durkheim's view (1999, 86), social structure has always been diversified and subject to continuous evolution due to the division of labour within the community, and its particular elements were connected to one another, forming a hierarchical social order. In the functional-structural approach, the emphasis is put on the phenomenon of social evolution, manifesting itself by the differentiation of the structure and the emergence of new subsystems, institutions, or social roles. Functionalism can be successfully applied to describe a stratified society, where each individual undertakes the work necessary for securing the stability and efficient operation of the state (cf. Szczepański 1972).

2. **Conflict concept** – the role of social structure comes down to the struggle of social classes. Social structure is comprised of particular social relationships that bind people together, or even on which people are dependent. In the conflict concept, the emphasis is put on the division of society into particular classes which differ in their access to resources and privileges. The social division into rulers and the ruled generates unceasing conflicts arising from the discontent and conflict of interests between the classes (Dahrendorf 2012).

3. **Integrative concept** – according to which the social life comes down to particular interactions, which means to actions that people undertake between themselves, without the formation of any distinct structure.

In each society's development certain changes can be observed which sometimes result in the transformation of a given phenomenon into something else. From this perspective, social development is understood as a total disappearance or transformation and then emergence of new social phenomena. An example of such an evolution is the disintegration of tribal societies that gave rise to the state.

One can distinguish three basic groups of theories that describe the development of a society:

1. **Linear theory**, according to which society undergoes transformations in the course of its historical development. According to Comte, this evolution follows naturally, and includes three basic stages: primary (theological), transitory (metaphysical), and positive stadium (Comte 2011, 24). On the other hand, Spencer in his *First Principles* (1886) perceived the development of humankind as an evolution from unity, paradoxically characterised by inconsistency and disintegration, towards specialisation and integration within the framework of general diversity.

2. **Social cycle theories** posit the transition from phase to phase, with the final result being the return to the initial phase. According to Giambattista Vico (1966) human history can be divided into three ages: the divine (characterised by theocratic rule, mimic language and the dominance of clergy), the heroic (aristocratic republic), and the human (popular democracy). In his view, the above three ages follow in a recurring cycle. Another advocate of this approach was Vilfredo Pareto (1972), who developed the notion of the *circulation of elites*. In his opinion, political systems create elites who rule and govern the state by referring to any sanctions known in contemporary world.

3. Dichotomous theories point that, in the course of historical development, societies have evolved from social structures based on elementary primitive groups to complex structures based on a social contract. In his *Gemeinschaft und Gesellschaft* (1988), Ferdinand Tönnies distinguished two types of complex social groups. The first he called *Communities* – which comprise groups based on either kinship (e.g. clans, families, lineages – tied by the idea of a common ancestor whether real or assumed), or groups of friends or peers, as well as neighbours. The second type comprises *Societies*, understood as groups constituted by an agreement between individuals in order to achieve particular aims and goals.

However, it must be said that each of the above theories can be easily refuted. Their critics emphasise first of all the abstract and general nature of the concepts proposed to describe the patterns of social development. In their opinion, the global character of these theories results in the simplification of certain phenomena and the restriction of the social structure and the culture it produces to one particular el-

ement or field. Besides, the data they draw upon are not sufficient for the assumptions to be fully proven. All these hypotheses are marked by a kind of determinism and the impossibility of avoiding the incoming changes. It would also be a mistake to assume that particular social structures are directly linked with each other, as it can be easily observed that various spheres of social life develop non-simultaneously.

Summing up, there are three basic principles concerning transformations occurring in society:

1. Changes occur in the course of the historical development of a given community. They are always somehow rooted in what precedes them and, despite their revolutionary character, to certain extent are the continuation of the past;

2. There are so-called *Indirect connections* and *Relationships* occurring between particular elements of social structure or particular spheres of culture;

3. At particular stages of cultural development one can notice the *stabilisation* of the structure or elements of culture.

We should pause here and think over the issues of the classification and evolution of particular stages of social development. The most popular, and at the same time most informative in this context, is the neo-evolutionary concept proposed by E. Service (Nanda 1980, 306). It poses that the differences between communities result from their level of development, access to prestige goods, and the character of the institutions of power. This concept appeared in the 1960s and was preceded by V.G. Childe's (1963) hypothesis that focused on the role of economic factors. Childe distinguished three basic social groups, namely hunter-gatherers, farmers and animal herders, and developed civilisation.

E. Service's theory was later further developed by A. Johnson and T. Earle (2000). It distinguishes four basic types of society:

1. **Egalitarian societies** are characterised by the lack of a central power or privileged group who would have easier access to the natural resources and goods used by the entire community. This does not imply that all group members are equal – their social status is connected with gender, age, and differences in performed tasks. Despite the fact that nobody has the authority to rule the community or sanction laws, some individuals may enjoy higher status than others. Prestige can be gained by special services for society, as in the case of a particularly

skilled hunter for example. However, this status is not inherited and can apply to several individuals at the same time. Such groups do not need a formal leader because food supplies are gathered communally, and shared between the population when needed. Even if a hunting group had its chief, his position did not bring him particular privileges as those of rulers known from more advanced stages of social development. Most typical examples of egalitarian societies are hunter-gatherer groups at a low level of technological sophistication. It is important to notice that these groups were most often based on kinship groups. Egalitarian communities can be divided into bands and tribes:

a) **Bands** were characteristic of Palaeolithic communities consisting of small groups of hunters and gatherers, formed by no more than 100, and usually between 20 and 50 people organised centrally around one family. Their nomadic lifestyle stemmed from the constant search for food. They left traces of small seasonal camps and much smaller sites connected with performing particular activities (e.g. flint processing sites). All natural resources and wealth were a common good, distributed between particular individuals. Bands were relatively independent of other, neighbouring communities. The main factor governing the life of a band was the adaptation to natural environment. Although bands did not have formal leaders, one of the older band members could sometimes be looked to for advice, the one who was most experienced and knew the traditions and customs of his community best. This does not change the fact that decisions were usually made on a consensus basis. There were no courts or coercive institutions – such a role was often played by gossip and derision. Banishment or death were sentenced very rarely. We should not forget that in such a small community, every conflict assumed the proportions of serious social problem affecting every individual, and such conflicts might sometimes continue even in the next generation. Sometimes, bands formed part of larger units of egalitarian communities, namely tribes.

b) **Tribes** were usually larger than bands, comprising up to 1000 people. These were communities familiar with animal breeding and agriculture. Particular tribes might have been bonded by various types of relationships, and by kinship – they usually claimed descent from the same ancestor. Even if there was no clearly established ruling class in tribal communities, some of them apparently had what might be

called the class of dignitaries. Some tribes could have their *capitals*, being the seats of the mentioned proto-rulers, although the latter still did not have sufficient ideological-economic background to effectively enforce their authority. There were still no major differences in social status and wealth, no political institutions or division of social roles. The local kin group at the centre of a tribe is significantly larger than other families in the community, although the difference in status is not great. Local tribes are basically independent – they come together only in cases of external threat. Describing such a community as a *tribe* has met with growing criticism. This vague term is increasingly often replaced with the notion of *segmentary society* or *segmented community*, the term *tribe* being reserved for smaller communities linked primarily by shared ethnic identity.

2. **Chiefdoms** are hierarchized and diversified social structures predicated on lineages – groups of people claiming shared descent and ranked according to the prestige of particular families. The institution of a Big Man (chief) is typical for small kin groups which, in the process of their evolution and due to the activity of their leaders, begin to play a significant role in a given territory. The rank and prestige of an individual comes from the close relationship with the chief who exercises central rule in the society. In spite of hierarchical relations between individuals, there is no division into social classes. Chiefdom-type communities often specialise in a particular field of craftsmanship, with the surpluses at the disposal of the chief who can use part of it for his entourage and redistribute the remaining part among the people. Chiefdoms developed administrative centres with complex architecture including temples, the residence of chief and his entourage, as well as specialised workshops. These places played the role of administrative centres for the entire community. In the archaeological record, chiefdoms are marked by the appearance of the first richly furnished graves which stand out against the background of the common burials. In chiefdoms, leadership was most often inherited – a chief's prestige was connected with the mentioned privilege of distributing goods during ceremonies of a religious or other official nature. Undertaking such actions was beneficial for a chief's status, as people who received gifts felt gratitude and wanted to reciprocate. People felt loyalty to their chief, who was also empowered to judge and punish the members of his community.

3. Early states, sometimes referred to as stratified societies, are marked by formal (both social and economic) inequalities, manifesting themselves in diametrically different living standards. At this stage the ruler already has the official authority to both create and enforce laws. The society divided into classes is no longer based on the principles of kinship or lineage, and the land is the property of the ruler, a privilege which he uses to impose taxes on people. The ruling classes at the top of social pyramid have access to goods and resources produced by the society. Functions of the ruler are already clearly separated from those of the clergy. Administration becomes concentrated in one place, which is the capital of a given community. The basic duty of the newly emerged class of officials is to exercise taxes and distribute them among the government and the army. Settlement patterns start to be dominated by cities, which are often large centres with impressive architecture. There is a hierarchy of settlements, with the main, capital centre on the top, supported by smaller settlements and villages. Particular societies forming the state may attribute themselves statuses resulting from the individual position of particular people (their origin), from differences in gender, race, or ethnic identity. In a stratified society, the prestige of an individual may come from their ascribed social position as well as from their achievements (education, professional career). The authority relies on the ability to make decision and at the same time to take responsibility for it. The ruler takes care of his community but is also able to control it. His position usually depends on the legitimisation of his power by the society, as it will be discussed further below – the authority can sometimes be questioned by the members of the community. Apart from phenomena such as formal leadership and social prestige, one of the most important consequences of social stratification can be seen in the differential access and accumulation of resources. States most often emerged on the basis of agricultural societies, and usually brought significant progress in terms of the economy, including the development of trade and specialisation of production. One should also mention the development in such spheres as art, architecture and literature (thanks to the invention and popularisation of writing). The most common division occurring in stratified societies is that into classes or casts:

a. **Classes** are not firmly closed categories, which makes ennoblement or degradation possible within the social system. The attribu-

tion to a particular class depends on birth, but also on the individual achievements and living standards. Sometimes it can also be influenced by the geographical region in which particular community lives (people living in big cities have better opportunities for social advancement than those living in rural areas);

b. **Castes** are strongly associated with birth, which makes social advance impossible. Marriages are contracted only within a caste, and any desertions from this rule usually meet with criticism and incomprehension. In caste societies, particular social groups differ in economic status, but there are also cultural differences between them.

At the beginning the advocates of the evolutionary (and next neo-evolutionary) approach believed that the development of each society follows the same pattern and each must sooner or later pass through all the steps of evolution: from bands to the developed state, which was illustrated as a 'ladder of development'. However, further research soon demonstrated that this assumption was not correct. As it turned out to be, societies may, but need not pass the entire evolutionary cycle. Communities often stop at a particular level of development, showing no desire for further evolution (Spencer 1886, 138; White 1949, 57).

The development of tribal communities resulted in the creation of administrative and political institutions, situated outside the tribal institutions of power. Early egalitarian societies had no need to develop separate institutions of power, which stemmed from the following factors:

1. small tribal societies are predicated on kinship, and thus on the principles of solidarity and reciprocity;
2. a relatively stable economic and cultural situation;
3. the development of local structures;

The formation of political institutions and positions became a necessary step in a society marked by demographic growth and the increasing differences in territorial distribution of some tribal groups. The emergence of a state was caused by the development of long-distance trade and by conflicts that called for an institution to be able to control the military power and organisation. Faced with the above challenges egalitarian communities proved ineffective. Three concepts have been formulated to account for the rise of the state:

1. **Hydraulic (irrigation) hypothesis** – proposed by Karl Wittfogel (2002) and positing that great civilisations emerged due to the

implementation of artificial irrigation systems to increase agricultural production, which at the same time brought demographic growth. The construction of such systems required an institution that would control the entire system;

2. **Internal conflict hypothesis** of Igor Diakonov (Nanda 1980, 87). Social development and the emerging hierarchisation caused more and more internal conflicts, and the state was conceived as a means to maintain order in the community;

3. **Population growth hypothesis**, proposed in the 18th century by T. Malthus (2003) in his work entitled *An Essay on the Principle of Population*. He claimed that the population inhabiting a given territory may expand only up until certain limits determined by food resources. Further growth leads to overpopulation, which results in food shortages, increased mortality rate, decreased fertility, and sometimes generates internal conflicts in society. The original Malthus' concept was further developed in the research conducted by E. Boserup (Nanda 1980, 205). She noticed that technological advances such as artificial irrigation or the introduction of the plough allow the amount of food generated by given area to be increased. Improvements in farming allow the same area to feed a higher population, which opens the opportunity to advance to higher level of social development. As in the irrigation hypothesis, the intensification of farming leads to the creation of administration and state organisms that control people. Population growth generates the need to change the settlement pattern and develop large administrative-political centres;

4. **Environmental circumscription theory** proposed by R. Carneiro (1970, 29–40; 1974, 184) who believed that each community develops within certain boundaries created by environment (especially such elements as mountain ranges or water courses) or by other groups inhabiting neighbouring territories. Population growth forces the community to overcome these obstacles and develop the institution of a ruler or chief who can fulfil the functions connected with organisation and leadership.

5. **The development of long-distance trade**. This concept was put forth by W. Rathje (1970, 365–366; 1971, 280–284) on the basis of the Maya civilisation from the Lowland Area. In this area, which is poor in basic natural resources, it became necessary to organise large communities which were able to establish and maintain trade relationships

with even very distant groups. Trade provided the resources necessary for further development.

After it has come into being, every state goes through certain phases of evolution. J. Turowski (2000) proposed three phases in the development of states. The first he called the military leaders phase. It is characteristic of tribal societies, which have to form the institution of a leader to fulfil certain tasks, most often connected with conflict of territorial or internal nature. The next stage of state development is the patrimonial state phase, when the permanent administrative and political institutions of power develop in the form of a king or duke with the associated entourage. The state, understood as the area of authority, is considered the private property of the ruler. The last of Turowski's phases is called the modern state phase, in which the private propriety of a ruler becomes permanently separated from the public property of the whole society.

Finally, we should mention the basic concepts describing the essence and nature of the state:

1. **The state predicated on a social contract** – according to this concept, presented by T. Hobbes and J. J. Rousseau (Barnard, Spencer 2002; Barnard 2008), the rise of the state is preceded by the so-called pre-political condition being an untenable state of permanent conflict. By the social contract individuals have consented to surrender to a general will which allows them to become subjects to each other. Personal freedom defined in the contract guarantees safety and equality for individuals;

2. **The class state** postulated by K. Marx and F. Engels (1974). In their opinion, the development of productive forces and the social division of labour led to the appearance of *private property*, family, and social classes. According to this concept, the state emerged as a result of conflicts between classes;

3. **The state as a natural society**. As Aristotle observed (Piotrowicz 1973, 46), humans are by their nature political beings, which means they live and operate within the frameworks of a social system. To ensure that all their needs are fulfilled, humans are forced to function within a larger community, as the relationships based on kinship are insufficient. The state is formed to meet these needs, and to protect the common good.

Being a socially diversified organism, the state has various functions to fulfil. The paramount duty of the state is the realisation of

common good, and therefore creating such conditions of life that allow its citizens to enjoy full and free development, unhampered by any factors. Functions of the state are usually divided into external and internal ones (Szczeniecki 1991, 423; Zieliński 2006, 86). The former group relates to ensuring social security and representation in international relations. Here belong the development and continuous improvement of military force in case of armed conflicts, but first of all diplomatic actions aimed at preventing conflicts and situations that would pose threat to the whole society. The second group comprises duties connected with ensuring law and order within society, which includes law making, control over particular social groups and institutions, and settlement of internal disputes. Proceeding from the example of contemporary Germany, E. Lange (1989) listed major functions played by the state:

1. constitutional function
2. protective function
3. overall control function
4. producing function
5. purchasing function

The issues of the origin and development of state are inextricably connected with the origin of central authority, exercising control over society. The stages of leadership formation have been presented when discussing particular concepts of social evolution. Here, I would like to focus on the concept of the developed authority, which can be seen from the early state stage but whose genesis can be sought already in chieftain-type communities.

Authority is the highest form of exercising power in state. The authority to make decisions on behalf of the whole society usually rests with a single person, or sometimes a group of people. The ruler, such as a king, duke, or chief, can influence the society by establishing laws. When the power is usurped by somebody originating from another society, or when the previous ruler dies heirless, the next ruler must gain acceptance from people by the act of legitimisation. Max Weber (Chwiedóńczuk 1975) distinguished three ideal types of authority:

1. **Legal authority**, based on current legislation;
2. **Traditional authority**, anchored in tradition that grants a ruler given prerogatives;

3. **Charismatic authority**, resulting from extraordinary features of the character of a person claiming the right to rule. Society often believes in the supernatural mandate of a charismatic leader, who inspires people to fight for certain ideals, while in fact using them to realise his own goals.

The above list was expanded by Jan Boguski (2003) who added the following sources of legitimacy:

4. **the will of the gods** – according to the theocratic state theory (Sabine 1973), God is the source of authority. The ruler's duty is to protect social order – thanks to the supreme power invested in him, a king is at the same time the judge in all disputes. His authority is connected with the sanctified nature of a ruler;

5. **people** – in a liberal state, supreme authority was based on the social contract, which is also connected with the birth of an individual public authority;

6. **economic surplus** – as in the process of state formation, the crystallisation of the institution of a ruler was also greatly influenced by the economy. In the Marxist approach, by the monopolisation of the main branches of economy the elites made other people dependent and created social inequality, inspiring the need for a ruler who would exercise control over the means of production;

7. **conquest** – military power might enhance the social position of an individual, which at a certain point resulted in this individual seizing supreme authority in the society.

The lack of legitimacy generates conflicts and may lead to attempts to overthrow the ruler. The ruler must exercise his authority in compliance with the law currently binding in a given state, or risk public discontent even if his authority is legally or traditionally legitimised. When a ruler holds his position despite the lack of public approval, it is usually in the cases of tyranny, inspiring fear among the community members.

The development of state structures in the Maya community in the Pre-Classic period

The period spanning from 1800 to 1000 BC saw the slow formation of stratified communities in the Maya territory. The definition of this stage of development was provided by R. J. Sharer and L. P. Traxler

(2006, 306), who also explained the difference between a complex society and the more commonly used term ‘civilisation’:

Complex society’ refers to societies that have more intricate and heterogeneous organizations than egalitarian societies where the only inequalities are based on gender and age. Complex societies are both larger than egalitarian societies and organized with status and role categories beyond those defined by gender and age. They are also characterized by differential access to resources, which produces economic and sociopolitical inequalities such as ranking or social stratification. ‘Civilization’ is a more subjective term, but it is usually referred to societies with sophisticated cultural, social and intellectual developments, often characterized by well-defined architectural and art styles, engineering, achievements and writing. In a word, all civilizations are complex societies but civilization refers to only the largest and most developed complex societies.

In the Maya territory, the beginnings of the early Pre-Classic period (1800–1000 BC) are marked by the appearance of first villages inhabited by pottery makers whose subsistence relied mostly on agriculture. Richly furnished burials of children become increasingly common, which is indicative of the gradual development of a hierarchy based on inherited social position. The finds from sites such as San Carlos, Paso de la Amada, El Carmen, El Mesak, and La Victoria allowed the discussed period to be divided into five developmental stages (Coe 2005, 56; Sharer, Traxler 2006, 308; Żrałka, Olko 2010, 46).

I. Barra phase (1800–1500 BC) when egalitarian communities were slowly developing;

II. Locona phase (1500–1350 BC) when the first, simple chiefdom systems emerged in the Mazatan region, as manifested by the growing number of large, central villages with splendid buildings interpreted as a chief’s residence (the Paso de la Amada site). There were also smaller settlements, probably controlled by the paramount chief from Paso de la Amada. It can be assumed that trade exchange based on the import of obsidian, nephrite, or jade was initiated in that period, too;

III. Ocos phase (1350–1200 BC) when further development of chiefdom structures took place. There appear first figurines representing seated obese males, often wearing bird costumes or with faces hidden beneath masks. They are often interpreted as representing chiefs or shamans;

IV. The last two phases – **Cherla (1200–1100 BC)** and **Cuadros (1100–1000 BC)** are marked by distinct Olmec influences from Central Mexico. Towards the end of the Early Pre-Classic period the population of the Mazatan region decreases and the reduction and reorganisation of the settlement network can be noticed, which is connected with the development of the first fully established chiefdom in Canton Corralito.

The Barra phase people still formed undeveloped, simple egalitarian communities. They lived in small farming villages, mostly on the Pacific coast, and produced pottery. The first known settlement dated to 1200 BC is Cuello (Hammond 1991, 46). The dwellings were built of organic materials. They were first erected at ground level, and later on low earthen platforms. Houses are oval in plan, with plaited walls and floors paved with crushed limestone. The oldest pottery of that period, sometimes even tri-coloured, reveals high quality of manufacture and wide range of decorative patterns. The predominant ceramic forms were bulging thin-walled neckless jars known as *tecomates*, deep bowls, and vessels resembling tulip calyxes. All these vessels were most likely used in ritual ceremonies, while plaited wicker baskets and gourds were used in households. The slow process of social development is connected with the trade in this pottery (exported to other regions) and with environmental factors. The latter affected the development of farming and production, and therefore demographic growth, which played a role in the development of ranked societies that appeared in the Mazatan region around 1500 BC (Blade *et al.* 1993, 66; Cook *et al.* 1996, 52; Davis 1975, 24; Rosenwig 2006, 14). Environmental conditions spurred technological progress and expansion into previously unoccupied territories, which allowed for greater productivity in terms of farming. The differences in dwelling sizes and the signs of specialisation among craftsmen are indicative of the gradual development of hierarchy in the community. Burials increasingly often contain symbols of power and prestigious objects (e.g. mirrors). It is of particular importance that among richly furnished graves were also the burials of children, which suggests that first systems of hereditary rule must have developed, in which social status was ascribed from birth and not achieved as it was in egalitarian societies.

For ideological reasons, the newly forming elites started the exploitation of jade and obsidian deposits abundant in the Southern Area. In later periods, the acquisition of the above resources was monopolised

by the ruling elite, and jade and obsidian artefacts became symbols of prestige and authority (Andrews 1986, 15–25; Rusek 2014, 156).

Unfortunately, little is still known about the development of Maya social structures during the Early Pre-Classic period. We can suppose that the head of the family had a decisive voice at the family level, while the decisions affecting the entire community were made on a consensus basis during communal gatherings. There might have been group leaders, chosen for their experience and intelligence. Their responsibilities might have encompassed the control over exploited raw materials, although this hypothesis still awaits proof. More likely, small groups of elite formed, who gradually usurped control over the entire community.

No traces have been found as yet that would allow us to reconstruct the ideology of those communities. All family rituals were most likely celebrated by one of the family members (Buchowski, Burszta 1992) rather than by a special priest. Religious ceremonies at the community level might have been conducted by a shaman, who enjoyed great esteem and prestige in the community due to his contact with supernatural powers.

The next phase is the Middle Pre-Classic period (1000–300 BC), when the transition to complex chiefdoms took place, which were the first proto-states in the full meaning of the word, even if their origins might be tracked back yet to the Cuadros phase (Coe 2005, 85; Sharer, Traxler 2006, 204). The development of long-distance trade and the need to control the acquisition and distribution of goods resulted in the emergence of elites. In this period the population started to expand from the Mazatan region, and the settlement network develops in previously uninhabited regions of the Central and Northern Areas, which was probably connected with demographic growth. The first traces of monumental architecture appear in the Mirador basin. They are represented by the first proto-state centre at Nakbe, where the relics of the carved stele and altars of local chiefs were discovered. The archaeological record indicates that around 750 BC Nakbe reached the level of a state, as suggested by the outburst of public architecture (temples, plazas, and a ball court). The growing social differentiation can be seen in burials, with the elite markers being skull deformation and jade or nephrite inlay in teeth, as well as in the first carved stele representing rulers (e.g. Stela 1 from Nakbe, featuring two figures

dressed in costumes associated with rulers and keeping emblems of power in hands). There are also other finds that speak for the presence of elites in Nakbe in the discussed periods, namely a fragment of a ceramic artefact with the plaiting motif (later to become the symbol of ruler), and another one representing the *huunal* headgear, which in the Classic period was the ceremonial headdress of the Maya rulers (Creamer, Haas 1985, 746–747; Freidel 1979, 18; Marcus 1983, 458; Rice 1976, 24).

In the Late Pre-Classic period, spanning from 300 BC to 250 AD, first glyphic inscriptions appeared that most likely were made for the needs of the growing elite class. An example may be given of Stela 2 from El Mirador, which features the glyph identified as a dynastic title of one of the local lords. Another hint testifying to the intensive development of state structures in the Mirador Basin comes from the fact that all the stele depicting first rulers were discovered only in that area of the Maya territory. The hierarchisation of the society must undoubtedly have progressed in that period, parallel with the increasing role of the *k'uhul ajaw* – the deified ruler whose authority was granted by gods. The development and spread of monumental architecture can also be seen in the discussed period. New centres emerge, such as El Mirador, Nakbe, Wakna, Lamanai, and Yaxha. The expansion of the settlement network was most likely connected with the elites' control over workers and craftsmen, and with growing wealth. First palace-type structures appeared which were elite residences, along with richly furnished burials of rulers and court officials which for the first time were placed in sacred areas – beneath temples or plazas, e.g. in Tikal (Freidel 1979, 18; Coe 2005, 105; Sharer, Traxler 2006, 218).

Around second century we can observe the crisis and fall of Pre-Classic Maya settlement and cultural structures. The causes of this phenomenon have not been fully explained. It is assumed that conflicts and military activity intensified towards the end of the Late Pre-Classic period, as evidenced by the spread of fortifications. Undoubtedly, unfavourable economic and ecological factors played a role, too. They shook the economy of Pre-Classic communities, resulting in rapid and complete depopulation (Coe 2005, 86; Sharer, Traxler 2006, 209).

In the Middle Pre-Classic period the Maya people expanded to the Central Area, where the settlement processes clearly intensified. The development of the Maya civilisation throughout the entire Pre-Classic

period was influenced by a number of factors – R. J. Sharer and L. P. Traxler (2006, 86) present three hypotheses concerning the genesis of the Maya civilisation:

1. Hypothesis positing the development in isolation from other communities;
2. Hypothesis positing the transplantation of cultural patterns from the Highlands;
3. Hypothesis positing Olmec influences as early as in the Early Pre-Classic period.

However, they admit that none of these hypotheses can alone fully explain the appearance of the Maya civilisation, and some other, additional phenomena must be taken into account.

As early as in the Middle Pre-Classic period there appear symbols which confirm the existence of the developed chiefdom ideology in the Maya lands such as, for example, relief stele. The role of a chief was defined by N. Yoffe (2009, 112) who refers to the views of W. Sanders:

In chiefdoms a chief could mobilize significant labor on public buildings, especially temples, while he could not requisition similar amounts of manpower for the construction of his own residence. Thus, he reasoned, in the prehistoric sequence at Kaminaljuyu in Guatemala, there was a shift from Terminal Formative times, when the amount of labor spent on the leader's residential platform was small compared with that devoted to the temple, to the Early Classic when there was 'a much higher degree of centralization of construction activities' This leads Sanders to 'very tentatively suggest that the shift from chiefdom to state level of organization' had occurred.

Chiefs had supernatural entitlements resulting from their descent from a deified ancestor (Assman 2008; Halbwachs 2008). Their position allowed for controlling tribesman and collecting tributes, which were next redistributed during various ritual ceremonies. Despite ethnographic similarities with numerous well investigated chiefdoms, the Maya social system at this stage of development showed certain significant differences (Creamer, Haas 1985, 745; Earle 1986; Hage 2003, 111; Boehm *et al.* 1993, 14; Williams 1974, 46). This can be seen for example in the tradition of erecting monumental reliefs featuring the first, simple phonetic inscriptions. It should be noticed that in traditional chiefdoms writing is not widely used. The population growth was also much higher in the case of the Mayas, which inclines some

scholars to view them as a complex society already in the Middle Pre-Classic period. This evolution must have been quite rapid.

Communities described as being at the proto-stage or developed society level are characterised by more advanced social stratification. Another symptomatic feature is undertaking extensive construction works to erect immense structures where religious or political ceremonies could be performed. What is important, the stratified state-level society opened up new economic opportunities, linked with the increased production of food, trade expansion, and the development of specialisation among craftsmen (Cowgill 2004, 21–23; Gillespie 2000, 13; Yoffe 2009, 86). All these factors contributed to improving living standards and broadening the scope of the authority of the ruling elites. Many Middle Pre-Classic communities developed the institution of a chief who ruled and controlled all branches of the economy, at the same time monopolising control over resources and thus strengthening his position and gaining more power (Gledhill *et al.* 1995, 206). Luxury goods associated with elites become increasingly popular in Maya society. These are, among other objects, richly decorated mirrors, masks or pectorals made of rare materials such as jade and often bearing religious symbols (Coe 2005, 185).

In the discussed period the division of society into *elites* and *non-elites* crystallised. The former group, which made up about 10% of the society, was distinguished by a high social and material status. It controlled trade and provided help for local ruler. Non-elites produced goods and built monumental architectural complexes, which perfectly reflect the change in thinking and ideology of the Mayas of the period. Around 400 BC the first relief representations of a ruler appear, sometimes accompanied by a deified ancestor, which present and describe with glyphs the most important facts from the time of the ruler's reign (Castro 2008, 205).

Here we should analyse how the particular regions inhabited by the Maya people developed in the discussed period. The Pacific coast will be discussed first, as this is where the Maya culture crystallised in the preceding period.

Between 1000 and 750 BC, the Southern Area saw rapid demographic growth and socio-economic development. The Mazatan region is still inhabited, but settlement started to gravitate slowly towards two main centres. The first one was La Blanca, which developed between 900

and 600 BC and which built its position on the control of a growing number of dependent settlements. The second centre was El Ujuxte, which took the role of a central place after La Blanca had collapsed, and developed uninterrupted until 400 BC. El Ujuxte is the first example of a settlement built according to a previously planned layout. Both mentioned sites yielded traces that suggest their inhabitants can be called *developed* societies and whose economy relied on the exploitation of marine resources, maize farming, and mineral resources from nearby deposits (Poe, Clay 2002, 118).

In the Highlands, which is more or less what today is Guatemala, rapid socio-political development can also be noticed, evidenced by monumental architecture and exotic luxury artefacts imported for the elites (the mentioned mirrors, and jade objects). The paramount centre of that period was Kaminaljuyu, which exerted control over smaller settlements in the region. It was founded during the Early Pre-Classic period, but reached its heyday only in later periods. Around 600 BC, relief stele representing the deified rulers of the place started to be erected in Kaminaljuyu, along with monumental architecture. Of particular importance is also the appearance of the first irrigation networks, which improved and increased agricultural production (Kaplan 2011, 284; Kidder *et al.* 1978). Proof for the progressing social stratification would be a grave discovered at the nearby site of Los Mangales. An adult male, most likely representing local elites or perhaps a chief himself, was buried in a crypt cut into the rock. His body was placed on a purpose built burial platform and was surrounded with rich grave goods and 12 subsidiary burials, in which the deceased were totally dismembered or placed to rest with the head cut off from the body. What piqued the curiosity of the archaeologists exploring the site was an elongated object resembling a sceptre, discovered with the central burial. A similar artefact was found with one of the sacrificed bodies, which allowed speculation that this might have been a rival of the deceased chief (Sharer, Traxler 2006, 204). Another important upland centre was El Porton which developed from 550 BC and which is renowned for the discovery of the first stela (dated approximately to 400 BC) with a glyphic inscription mentioning the institution of a ruler (Coe 2005, 115; Sharer, Traxler 2006, 302). In that period, large platforms with residential buildings and rich burials deposited in sacred places, often beneath stone stele or altars, occur increasingly often throughout the entire Maya state.

Towards the end of the Early Pre-Classic period the colonisation of the Lowlands took place, a region inhabited not only by groups speaking Maya, but also by those that did not. The Lowlands offered favourable conditions for settlement thanks to the numerous water courses, lakes (which were also used as communication routes), and *bajos* that formed in the rainy seasons. Also in this territory the primitive societies were egalitarian – people occupied similar dwellings clustered around central courtyards. The earliest monumental ritual platforms in the Lowlands were discovered at sites such as Cuello, Altar de Sacrificios, Blakman Eddy, or Cahal Peh, but settlement focused primarily in the Mirador Basin with its leading centre at Nakbe. The social development in that region was connected with the development of the local population and the emergence of new social structures rather than with external impulses from the South. To the period 1000–450 BC falls the greatest socio-economic development of Nakbe, marked by the appearance of monumental structures with facades adorned with relief stele and altars (Freidel 1979, 27; Coe 2005, 86; Sharer, Traxler 2006, 216).

In the entire territory influenced by the Maya culture, irrefutable proofs can be seen for the existence of chiefdoms in the Middle Pre-Classic period, such as rapid demographic growth, an increased number of settlement centres, and expansion to new areas. The signs of progressing social stratification are detectable on the Pacific coast, where the first monumental residences and public buildings were erected. The authority of chiefs could be enhanced by marriages with females from other elite families. Chiefs were entitled to rule because of their contact with gods and deified ancestors, who advised chiefs in the taking of decisions and protected the entire society. All the performed rituals were meant to maintain the relationship with the gods and ensure their favour. This was one of the reasons why non-elites participated in public works, constructing temples for gods but also residences for the elites who could approach supernatural forces and ask for their help at any time.

During the last phase of the Pre-Classic period, the phenomena that were initiated earlier continued to develop. The Late Pre-Classic period was the apogee of the Pre-Classic Maya civilisation, with rapid demographic growth, progressing social stratification, and centralisation of power in city-like centres that are characteristic for every developed civilisation. Cities were large, with a great population

comprising elites, lower ranks of administration, trade, and cult, as well as craftsmen or farmers. They played the role of centres for dependent settlements, but were also major centres of commerce in which goods and services were exchanged with peripheral agricultural settlements and with other cities. The development of cities was conditioned by the environment, which is why they were abundant in certain areas while in other regions they were very sparse. It is characteristic for the Maya culture that particular cities never formed one common state, but instead developed analogically to Greek *poleis*, each of them being an independent city-state, competing with one another for control over larger territory.

In the Highlands, Kaminaljuyu still flourished as one of the most powerful centres, its economic prosperity fuelled by trade in rubber and cocoa and the export of jade, obsidian, and hematite. The unique position of Kaminaljuyu also stemmed from its favourable location on the route linking Pacific coast with communities living in the interior (Tourtellot, Sabloff 1972, 128).

In Kaminaljuyu a pyramid was discovered, in which at least six phases of reconstruction were detectable and which yielded two burials, the first of which most likely held the remains of a ruler. His body was painted with red pigment and accompanied by rich grave goods (Schele, Freidel 1990, 206).

The Late Pre-Classic period in the Lowlands is referred to as the *monumental era*. The central role was taken over by a city-like settlement at El Mirador. It gradually gained the status of a political capital, situated on the trade route linking the city with Tintal, Wakna, Uxul, and Nakbe. This is indicative of the social and political integration and economic unification of the region. Buildings in El Mirador were clustered in separate complexes, and the pyramids were distinguished by their rounded corners. The most important structures were the El Tigre complex, the Central Plaza where several relief stele and altars were discovered, and the Central Acropolis in which important religious and political ceremonies took place. The temples of El Mirador were quickly imitated by other cities such as Cerros, Nohmul, Lamani, Tikal, and Uaxactun, although they never matched the splendour and size of the original (Freidel 1979, 23; Coe 2005, 108; Sharer, Traxler 2006, 214).

El Mirador is identified as the Snake Kingdom (Kan or Kaan, meaning 'Snake') where 19 subsequent lords ruled, beginning with Skyris-

er who took over power in 396 BC. This fact is confirmed by a relief stela discovered on the La Muerta site, with a glyph representing the name of *Kan-Ajaw*. The Snake Kingdom was one of the most powerful royal centres in the Lowlands. Altar 3 from the Altar de los Reyes site bears thirteen glyphs-emblems representing the major kingdoms (*thrones*) of the Classic period. Among them was a glyph deciphered as *Chatan Winik*, which Nikolai Grube identified with El Mirador or Nakbe (Grube 2006, 21; Martin, Grube 2008, 84).

Another important site is San Bartolo, where, in the Las Pinturas pyramid, wall paintings were found, dating back to the times preceding the classic Maya culture. These paintings feature the Maize God depicted in various situations – offering food to people, during a resurrection dance, during a ritual ceremony of letting blood from his penis, and also in a scene in which an unknown ruler is being crowned, which takes place on the top of a platform-like structure. This scene depicts the divine legitimisation of the ruler, as confirmed by the one deciphered glyph representing the word *ajaw* (lord) (Saturno 2003, 73; Saturno *et al.* 2004; 2005; 2010).

Around the second century, most Pre-Classic centres were rapidly abandoned. This might have been caused by the growing tensions between particular centres, the struggle for control over territory, and the resulting intensification of military activity, as indicated by fortifications discovered on numerous sites such as Becan, El Mirador, or Chiapa de Corzo. Mass graves of captives and warriors were also found, e.g. in Cuello and Chalchuapa. According to N. Yoffe (2009, 86): *collapse does mean a dramatic restructuring of social institutions, usually in the absence of a political center.* In the Southern Area, the transformations of the political and economic system could have been connected with the inflow of people speaking the K'iche language, who displaced the previously dominating Cholan ethnos. Kaminaljuyu lost its importance due to the rapid depopulation. Traces of destruction detectable in broken monuments bearing glyphic inscriptions are symptomatic in this context. The inflow of the K'iche people resulted in cultural regression as they did not know either writing or the calendar. What is more, their social and economic organisation was far from that of their predecessors (Žrařka, Olko 2010). The disturbance of the social system was perhaps also influenced by ecological factors, among others with great demand for limestone mortar used in monumental building,

which required the cutting and burning of forests. This hypothesis finds its confirmation in the ecosystem disturbances resulting in intensified soil erosion which can be seen in the El Mirador region.

Social structure and political organisation of the Late Pre-Classic and Classic Maya society

As it has already been mentioned, the Maya never formed one centralised kingdom, having instead been organised in a number of smaller city-states ruled by independent lords who titled themselves *k'uhul-ajaw* – deified rulers. In the Classic period, some of these lords achieved the status of *kaloonte*, which translates as *king-of-the-kings*. Such a title was adopted by the rulers of the two most powerful kingdoms, namely Calakmul and Tikal. The first accounts mentioning the *k'uhul-ajaw* institution come from the 1st century AD, but as these are the accounts of the then lords referring to their predecessors it can be assumed that the title must have already been in use before that time (Grube 2006, 45; Martin, Grube 2008, 34). Rule in the Maya kingdom was hereditary, which explains why historical scenes emphasising a given person's legitimacy to rule and his high social status were so important. The issues of descent were of the utmost importance for the ruler and the elites. *K'uhul-ajaw* claimed descent from a deified ancestor, and the privileges of other people depended on their kinship ties with the ruler. Thanks to their skills and contact with ancestors, the rulers acted as intermediaries between people and gods. By means of various rituals they approached the gods, offering them sacrifices and asking for their favour for the entire society. The dates of birth of rulers and other elite representatives were precisely correlated with the calendar so that they fell on the most favourable moments to enhance divine protection. Referring to the ancestors was a means to legitimise a given king's authority – each of them emphasised his position in the line of earlier rulers and precisely specified his descent from a particular ancestor (Christie 2003, 204; von Hagen 1960, 124). One of the first known royal dynasties came from the previously mentioned El Mirador, while for the later period one can mention Tikal, founded by Yax Eeb Xook. Initially, the rulers titled themselves solely as *ajaw*, but starting from the 1st century AD the *k'uhul* suffix appeared which emphasised the divine origin of a ruler. At first the title of *k'uhul ajaw*

was reserved for the lords of Tikal and Calakmul only but, with time, rulers from other centres started to usurp the right to use it. This led to the emergence of new, independent city-states, which after some time engaged in territorial wars; this did not favour the formation of one, centralised state. The moments of stabilisation came only with the temporary alliances forged by arranging dynastic marriages, or when one city-state conquered another. The Maya civilisation also knew the status of a king-vassal subordinated to another lord – he was most often referred to as *yajaw* (Montgomery 2006, 45).

Military power and the ability to conquer another centre emphasised the position of a given ruler and were signs of divine protection. Insignia of power were inherited from generation to generation, and included a sceptre with the representation of K'awill, god of transformation and visions, as well as a headdress bearing the symbols of Hu'unal – god of reverence and honour (Faron-Bartels 2009, 88). This proto-crown was in fact a kind of a headband with a single ornament resembling a tulip flower. It was initially made of bark or bark paper, called *hu'un* in Mayan. V. van Hagen (1960) describes a Maya king as follows:

The Maya lord wore a breechclout, and it was superbly embroidered. The wealth of information on this has been minutely analyzed. His skull was flattened so that it reached a narrow peak at the top, and his face was tattooed, actually scarified. He remodelling his nose with putty, making it a hooked beak to 'conform with the concept of beauty'. The prominent nose is the dominant feature of many stone bas-reliefs (Yaxchilan, Palenque, and Tomb Stella 9 at Oxkintok) were braided various ornaments. Ears were perforated and gradually enlarged, and enormous ornaments were passed through the lobe. The nose septum was pierced and a jade ornament passed through the perforation. The left side of the nostril was perforated and kept open by wooden plugs replaced on festive occasions with a topaz.

There were strict rules stating who was entitled to take power after the death of a king. The first heir to the throne was *bah ch'ok* – the first son of the deceased king, who was being prepared to ascend the throne from the moment of his birth. From the age of 5 he had to participate in all religious ceremonies, and to make blood sacrifices. If the *bah ch'ok* died or could not ascend the throne for other reasons, the next in line was the next son. Ascending the throne the king changed his name to one that could grant him the most favours from the gods (Faron-Bartels 2009, 41). Despite being basically a patrimonial society, there were cases when

women took power among the Mayas. This happened for example in Tikal in 511 AD and precisely 100 years later in Palenque, where Lady Sak K'uk came to power (Coe 2005, 112). Although the typical role of women was that of mother and wife, many of them nevertheless enjoyed a high social status, which translated into titles and sometimes even in taking up high positions. Women played an important role in political marriages, especially when they came from cities of a higher status than their husbands. The prominent position of Maya females is testified by the fact that their names were sometimes written down along with those of their fathers or currently reigning king.

Maya society was very diversified, but the basic division ran along the boundary between the elites (*ahmehenob*) and the non-elites (*yalba unicob*). At the top was the king with his closest family and the representatives of the elite who formed his entourage. Priests, military leaders and royal administrators were also recruited from the aristocracy. The highest position among the priesthood was occupied by the hereditary *ahua-can*, Snake Lord, who oversaw the diviners responsible for the calendar, medicine men, and priests responsible for sacrifices. Below the priests were a small group of traders who were subordinated directly to the king. Their duties included the exchange of goods, but also establishing diplomatic relationships with other state-like centres (Faron-Bartels 2006). Trade most often took the form of direct hand-to-hand exchange between the producers. For other transactions a *currency* was used in the form of precious cocoa-tree grains, jade, or sea-shells. In later periods, small copper plates started to be used in this role (Tourtellot, Sabloff 1972, 133).

It is difficult to say anything more about the group referred to as non-elites, as the representations of common people have not survived. To this group surely belonged peasants and slaves, the latter comprising both prisoners of war and citizens turned into slaves as a punishment – murderers, thieves, adulterers. Peasants were not only craftsmen and farmers, but also the basis of military power during wars. Both slaves and peasants were obliged to pay tribute to the ruler.

Finally, I would like to address the issue of the glyph-emblems, which are associated with classic Maya culture. Four main theories have been proposed concerning the existence of independent Maya states having their own glyph-emblems:

1. The first theory was put forward by Joyce Marcus (1976; 1992) who proposed that each city which had a glyph-emblem was politi-

cally independent and much more important than those that did not. She also highlighted the differences between particular centres having glyphs-emblems;

2. On the other hand, Peter Mathews (1991) claimed that each centre using a glyph-emblem was an independent and sovereign political unit. He believed there were at least several dozen such centres in the Classic period;

3. Proceeding from the sizes and distribution of particular centres, Richard Adams (2005) assumed that there were only a few major regional capital centres which controlled surrounding territories;

4. A recently proposed theory, and one which has been accepted by the majority of scholars, is that of Simon Martin and Nikolai Grube (2008). In their opinion, there were only two paramount centres in the Lowlands, namely Tikal and Calakmul, which constantly vied for power and domination. Their lords, more powerful than those from other cities, gained the title of *k'oolomte*. They were able not only to control their own society, but also to influence who ruled in other city-states.

Conclusions

During the Pre-Classic period, Maya society developed through all the stages postulated by evolutionists. Starting from simple egalitarian communities in the Early Pre-Classic period, through a system of separate tribes that joined in times of crisis but otherwise competed for territory, they reached the stage of the developed system of independent city-states governed by deified rulers known as *k'uhul-ajaw*. This is one of very few examples when, in less than 2000 years, rapid transformations and evolution led to the development of a unique civilisation, with monumental architecture and splendid craftsmanship that astounded the people who arrived from the other side of the Ocean.

There are a number of theories explaining how initially egalitarian societies started to stratify and with time evolved into developed centres of political and religious character. In the context of the Mayas, we could accept the ideas of E. Service who, depending on the level of social development, distinguishes between bands, tribes, chiefdoms, and stratified societies. However, one should not forget that while investigating any society it is not possible to refer to only one theory.

Translated by Piotr Godlewski

References

- Adamas R. 2005. *Prehistoric Mesoamerica*. Oklahoma: Oklahoma University Press.
- Andrews W. 1986. Olmec jades from Chacsinkin, Yucatan and Maya ceramics from La Venta, Tabasco. In E. Wyllys Andrews (ed.), *Research and reflection in archaeology and history: essays in honor of Doris Stone*. New Orleans: Middle American Research Institute, Tulane University, 11–50.
- Assman J. 2008. *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Barnard A. 2008. *Antropologia: zarys teorii i historii*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Barnard A. and Spencer J. 2002. *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London: Routledge.
- Balde B. and Chisholm B. 1992. Prehistoric Subsistence in Soconusco Region. *Current Anthropology* 33(1), 56–71.
- Boehm Ch., Barclay H. B., Knox Dentan R., Dupre M.-C., Hill J. D., Kent S., Knauff B. M., Otterbein K. F. and Rayner S. 1993. Egalitarian Behaviour and Reverse Dominance Hierarchy. *Current Anthropology* 34(3), 227–254.
- Boguski J. 2003. *Przywódcтво i władza. Socjotechniczne aspekty zdobycia i utrzymania władzy*. Ostrołęka: Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika.
- Buchowski M. and Burszta W. 1992. *O założeniach interpretacji antropologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Carneiro R. 1970. The Theory of the Origin of the State. *Science* 169, 29–41.
- Carneiro R. 1974. A Reappraisal of the Roles of Technology and Organization in the Origin of Civilization. *American Antiquity* 39(2), 179–186.
- Castro I. 2008. *Maya. Königie aus dem Regenwald*. Hildesheim: Gerstenberg.
- Childe V.G. 1963. *O rozwoju w historii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Christie J. 2003. *Maya Palaces and Elite Residences*. Austin: University of Texas Press.
- Chwiedończuk B. 1975. *Elementy teorii socjologicznej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Coe M. 2005. *The Maya*. New York: Thames & Hudson.
- Comte A. 2001. *Rozprawa o duchu filozofii pozytywnej*. Kęty: Wydawnictwo Antyk.
- Cook G. W., Demarest A. A. and Fox J. W. 1996. Constructing Maya Communities: Ethnography for Archaeology. *Current Anthropology* 37, 46–58.
- Cowgill G. L. 2004. Origins and Development of the Urbanism: Archaeological Perspective. *Annual Review of Anthropology* 33, 11–26.
- Creamer W. and Haas J. 1985. Tribe versus chiefdom in Lower Central America. *American Antiquity* 50(4), 738–754.
- Dahrendorf R. 2012. *Klasy i konflikt klasowy w społeczeństwie przemysłowym*. Kraków: Nomos.
- Davis D.D. 1975. Patterns of Early Formative Subsistence in Southern Mesoamerica, 1500–1800 B.C. *Man. New Series* 10, 14–29
- Durkheim E. 1999. *O podziale pracy społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Earle T. K. 1986. Chiefdoms in archeological and ethnohistorical perspective. *Annual Review of Anthropology* 16, 279–308.
- Faron-Bartels R. 2009. *Ludzie i bogowie Ameryki Środkowej*. Wrocław: Ossolineum.
- Freidel D. A. 1979. Culture Areas and Interaction Spheres: Contrasting Approaches to the Emergence of Civilization in the Maya Lowlands. *American Antiquity* 44(1), 16–29.
- Gillespie S. D. 2000. Rethinking Ancient Maya Social Organization: Replacing „Lineage” with „House”. *American Anthropologist* 102(3), 467–484.
- Gledhill J., Bender B. and Larsen M. T. (ed.) 1995. *State and Society. The emergence and development of social hierarchy and political centralization*. London-New York: Routledge.
- Grube N. (ed.) 2006. *Maya. Divine Kings in the Rain Forest*. Oxford: Oxford University Press.
- Hage P. 2003. The Ancient Maya Kinship System. *Journal of Anthropological Research* 59(1), 5–21.
- Hagen von V. W. 1960. *World of the Maya*. New York: Mentor.
- Halbwachs M. 2008. *Spoleczne ramy pamięci*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hammond N. 1991. *Cuello. An Early Maya Community in Belize*. New York: Cambridge University Press.
- Havilland W. A. 2003. *Anthropology*. Belmont: Wadsworth-Thomson.
- Johnson A. W. and Earle T. 2000. *The evolution of human societies. From Foraging Group to Agrarian State*. Stanford: Stanford University Press.
- Kaplan J. 2011. Kaminaljuyu: Corpse and Corpus Delicti. In M. W. Love and J. Kaplan (ed.) *The Southern Maya in the Late Preclassic: The Rise and Fall of an Early Mesoamerican Civilization*. Boulder : University Press of Colorado, 279–343.
- Kidder A., Jennings J. and Shook E. 1978. *Excavations at Kaminaljuyu, Guatemala*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Lange E. 1989. *Marktwirtschaft. Eine Soziologische Analyse ihrer Entwicklung und Strukturen in Deutschland*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Malthus T. 2003. *Prawo ludności*. Warszawa: De Agostini – Altaya.
- Marcus J. 1976. *Emblem and State in the Classic Maya Lowlands: an Epigraphic Approach to Territorial Organization*. Washington: Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University.
- Marcus J. 1983. Lowland Maya Archaeology at the Crossroads. *American Antiquity* 48(3), 454–488.
- Marcus J. 1992. *Mesoamerican Writing Systems: Propaganda, Myths and History in Four Ancient Civilizations*. Princeton: Princeton University Press.
- Marks K. and Engels F. 1974. *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwowej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Martin S. and Grube N. 1995. Maya Superstates. *Archaeology* 48(6), 41–46.
- Martin S. and Grube N. 2008. *Chronicle of the Maya Kings and Queens*. London.
- Mathews P. 1991. Classic Maya Emblem Glyphs. In P. Culvert (ed.) *Classic Maya Political History: Hieroglyphic and Archaeological Evidence*. Cambridge: Cambridge University Press, 19–29.
- Montgomery J. 2006. *Dictionary of Maya Hieroglyphs*. New York.

- Nanda S. 1980. *Cultural Anthropology*, New York: Van Nostrand.
- Pareto V. 1972. *Manuel d'économie politique*. Paris: M. Giard.
- Piotrowicz L. (ed.) 1973. In Arystoteles, *Ustrój polityczny Aten*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Poe, Clay W. 2002. *History of Archaeological Research at Ujuxte*. Sonoma State University.
- Rathje W. 1970. Socio-political Implications of Lowland Maya Burials. *World Archaeology* 1(3), 359–374.
- Rathje W. 1971. The Origin and the Development of the Civilization. *American Antiquity* 36(3), 275–285.
- Renfrew C. and Bahn P. 2002. *Archeologia. Teorie, metody, praktyki*. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Rice D.S. 1976. Middle Preclassic Maya Settlement in the Central Maya Lowlands. *Journal of Field Archaeology* 3(4), 425–445.
- Rosenwig R. M. 2006. Sedentism and Food Production in Early Complex Societies of the Soconusco, Mexico. *World Archaeology* 38(2), 330–355.
- Rusek M. H. 2014. Greenstone artefacts from the Maya site of Nakum, Peten, Guatemala. *Contributions in New World Archaeology* 6, 135–166.
- Sabine G. H. 1973. *A history of political theory*: Hinsdale: Dryden Press.
- Saturno W. 2003. Sistine Chapel of the Early Maya. *National Geographic* 204, 72–76.
- Saturno W., Stuart D. and Taube K. 2004. Identification of the West Wall Figures At Pinturas Sub-1, San Bartolo, Petén. *XVIII Simposio de Investigaciones Arqueológicas en Guatemala*. Guatemala: Museo Nacional de Arqueología y Etnología.
- Saturno W., Stuart D. and Taube K. 2005. The Murals of San Bartolo, El Petén, Guatemala Part 1: The North Wall (= *Ancient America* 7). Barnardsville: Center for Ancient American Studies.
- Saturno W., Stuart D. and Taube K. 2010. The Murals of San Bartolo, El Petén, Guatemala, Part 2: The West Wall (= *Ancient America* 10). Barnardsville: Center for Ancient American Studies.
- Schele L. and Freidel D. 1990. *A Forest of Kings. The Untold Story of Ancient Maya*. New York: Quill.
- Sharer R. and Traxler L. 2006. *The Ancient Maya*. Stanford: Stanford University Press.
- Spencer H. 1886. *Systemat filozofii syntetyczne. Tom I. Pierwsze zasady*. Warszawa: Głos.
- Szczaniecki M. 1991. *Powszechna historia państwa i prawa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Szczepański J. 1972. *Zagadnienia współczesnej socjologii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Tourtellot G. and Sabloff J. 1972. Exchange Systems Among the Ancient Maya. *American Antiquity* 37(1), 126–135.
- Tönnies F. 1988. *Wspólnota i stowarzyszenie: rozprawa o komunizmie i socjalizmie jako empirycznych formach kultury*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Turowski J. 2000. *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- White L. A. 1949. *The Science of Culture: a study of Man and Civilization*. New York: Farrar, Straus and Cudahy.

- Williams B. J. 1974. *A Model of Band Society* (= *Memoirs of the Society for American Archaeology* 29). Washington: Society for American Archaeology, 31–55.
- Wittfogel K. 2002. *Władza totalna: stadium porównawcze despotyzmu wschodniego*. Toruń: Adam Marszałek.
- Yoffee N. 2009. *Myths of the Archaic State. Evolution of the Earliest Cities, States and Civilizations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vico G. 1966. *Nauka Nowa*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Zieliński E. 2006. *Nauka o państwie i polityce*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Żrałka J. and Olko J. 2008. *W krainie czerni i czerwieni. Kultury prekolumbijskiej Mesoameryki*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

Magdalena H. Rusek

Rozwój społeczeństwa na przykładzie państwa Majów w okresie preklasycznym (1800 p.n.e. – 200 n.e.)

Wstęp

W dziejach myśli ludzkiej stosunkowo wcześniej zrodziła się idea istnienia wzajemnych powiązań między jednostką a społeczeństwem, które współtworzy. Pierwszą chronologicznie teorię społeczeństwa i państwa przedstawił Arystoteles w *Ustroju politycznym Aten*. Już w tym dziele istotne było dostrzeżenie zależności pomiędzy stopniem rozwoju społecznego, a działaniem szeregu czynników zewnętrznych, takich jak środowisko naturalne, gospodarka czy system zwyczajów i wierzeń stworzonych przez daną ludność (Piotrowicz 1973, 43).

Pierwsze zurbanizowane osadnictwa, z dobrze zdefiniowaną, scentralizowaną władzą, zróżnicowane ekonomicznie i socjalnie, pojawiły się na całym świecie w różnym momencie rozwoju historycznego. Najstarsze państwa powstały ok. 6000 BP na terenie Mezopotamii, Chin i Egiptu, wyprzedzając tym samym powstanie wielkich cywilizacji Nowego Świata. Można się zastanawiać, dlaczego we wspólnotach wytworzyła się potrzeba zorganizowania społeczeństwa i stworzenia organizmów państwowych. Zapewne miało to związek z ewolucyjnym rozwojem myśli ludzkiej, gospodarki oraz powstaniem instytucji władcy, sprawującego kontrolę nad podległym mu terenem, a także organizującym życie społeczne i militarne poddanych. Rozwój i powstanie wielkich cywilizacji miało związek z powstaniem miast. Jak pisał W. A. Haviland (2003, 263):

Cywilizacja odnosi się do społeczeństw, w których duża liczba osób zamieszkuje ośrodki miejskie, jest społecznie rozwarstwiona oraz kontrolowana poprzez scentralizowane i zorganizowane systemy polityczne, zwane państwami.

Aby w pełni zrozumieć, w jaki sposób następowało formowanie się państwowości Majów w okresie preklasycznym, warto również przyrzeć się teoriom socjologicznym i antropologicznym odnoszącym się do koncepcji społeczeństwa, dlatego też w pierwszej części artykułu, staram się przybliżyć czytelnikowi najważniejsze pojęcia i teorie związane z problemem powstania pierwszych ośrodków proto-państwowych. Druga część odnosi się *stricte* do poruszanego przeze mnie problemu rozwoju i ewolucji struktur społecznych i politycznych w państwie Majów. Dla lepszego zebrania wszystkich informacji zdecydowałam się także na krótkie opisanie wykształconej struktury społecznej występującej pod koniec późnego okresu preklasycznego oraz w klasycznej kulturze Majów, która stanowi rozwinięcie wcześniej wytworzonych struktur.

Powstanie i rozwój społeczeństwa i państwa: wybrane koncepcje teoretyczne

Ludzkość od zawsze składała się z wielu społeczeństw, takich jak plemiona lub państwa. W antropologii i socjologii istnieją trzy podstawowe rozumienia tego terminu:

1. **Spółeczeństwo** utożsamiane tylko i wyłącznie z instytucjami plemiennymi lub państwowymi;

2. **Spółeczeństwo** określające strukturę bardziej złożoną, obejmującą nie tylko państwo jako system instytucji politycznych i administracyjnych, ale także cały naród, w którego skład wchodzi pomniejsze grupy etniczne;

3. **Spółeczeństwo** jako historycznie ukształtowana grupa ludzi oraz instytucji, które są wzajemnie uzależnione od siebie. W tym wypadku funkcję integrującą przyjmuje społeczeństwo rozumiane jako twór nadrzędny (plemień, państwo, naród);

4. Mianem odrębnej społeczeństwa mogą być określane także poszczególne kategorie warstw społecznych (np. społeczeństwo mieszczańska, duchowna itp.).

Z kolei strukturę społeczną definiuje się najczęściej jako *układ przenikających się i wzajemnie uzależnionych czynników biogenychnych, psychologicznych i socjologicznych wpływających na zachowanie jednostki* (Turowski 2000, 63). Tworzą ją wzajemnie powiązane grupy ludzkie – społeczeństwa, organizacje czy instytucje, pomiędzy którymi można dostrzec pewną hierarchizację.

Istnieje również szereg koncepcji struktury społecznej. Do najważniejszych można zaliczyć:

1. Koncepcja funkcjonalno-strukturalna – według tej teorii struktura społeczna tworzy system złożony ze wzajemnie powiązanych podsystemów. Struktura społeczna była od zawsze zróżnicowana i ulegała ciągłemu rozwojowi dzięki podziałowi wspólnoty pod kątem wykonywanej pracy, a poszczególne elementy tworzące ją były uzależnione od siebie w ten sposób, aby utworzyć hierarchicznie zależny ład społeczny (Durkheim 1999, 86). W koncepcji funkcjonalno-strukturalnej ważne jest istnienie zjawiska ewolucji społecznej, widoczne poprzez różnicowanie się struktury i powstawanie nowych podsystemów, instytucji czy ról społecznych. Funkcjonalizm znajduje swoje odzwierciedlenie w społeczeństwie rozwarstwowanym, gdzie każda jednostka podejmuje pracę niezbędną do zapewnienia trwałości i sprawnego funkcjonowania państwa (por. Szczepański 1972).

2. Koncepcja konfliktowa – rola struktury społecznej sprowadza się do walki zwalczających się klas społecznych. Na strukturę społeczną składają się poszczególne stosunki społeczne, którymi ludzie są ze sobą powiązani, co więcej – są od nich uzależnieni. W koncepcji konfliktowej istotne jest zaakcentowanie istnienia społeczeństwa podzielonego na poszczególne klasy, różniące się od siebie stopniem dostępu do zasobów i przywilejów. Podział społeczeństwa na rządzących i rządzonych rodzi ciągłe konflikty wynikające z niezadowolenia którejs z klas i sprzeczności ich interesów (Dahrendorf 1972).

3. Koncepcja interakcyjna – w myśl której życie społeczne sprowadza się do poszczególnych interakcji, czyli do działań, które ludzie podejmują między sobą, bez tworzenia wyraźnej struktury.

W rozwoju każdego społeczeństwa widoczne jest występowanie pewnych zmian, które w niektórych przypadkach doprowadzają do przekształcenia danego zjawiska w zupełnie inne. W tej perspektywie rozwój społeczny rozumiany jest jako całkowity zanik lub przekształcenie się i powstanie nowego zjawiska społecznego. Do takich ewolucji można zaliczyć rozpad społeczeństwa plemiennych, które doprowadziło do powstania państwa.

Można wyróżnić trzy podstawowe grupy teorii dotyczących rozwoju społeczeństwa:

1. Teoria linearna, gdzie społeczeństwo ulega przemianom w toku rozwoju historycznego. Według Comte'a ewolucja ta toczy się w sposób naturalny przechodząc przez trzy podstawowe stadia: pierwotne (teologiczne), przejściowe (metafizyczne) oraz stadium pozytywne (Comte 2001, 24). Z kolei, Spencer w „*Pierwszych zasadach*” (1886) dopatrywał się rozwoju ludzkości jako przechodzenia od jedności paradoksalnie charakteryzującej się niespójnością i dezintegracją do specjalizacji i integracji w ramach ogólnego zróżnicowania.

2. Teorie cykliczne – zakładające przejście od jednej fazy w drugą, co miało w konsekwencji prowadzić do powrotu do fazy wyjściowej. Według Giambattista Vico (1966) przedstawił podział rozwoju dziejów ludzkich na wiek boski (charakteryzujący się ustrojem teokratycznym, językiem mimicznym oraz dominacją stanu kapłańskiego), wiek bohaterów (republika arystokratyczna) oraz ludzi (demokracja ludowa). Według niego poszczególne fazy następują cyklicznie po sobie. Kolejnym przedstawicielem tego nurtu był Vilfredo Pareto (1927), twórca koncepcji *krążenia elit*. Według niego, obowiązujący system polityczny wyłaniał elitę, która następnie sprawowała władzę i rządziła państwem, stosując wszelkiego rodzaju sankcje obowiązujące w dzisiejszym świecie.

3. Teorie dychotomiczne wykazujące, iż w toku rozwoju historycznego społeczeństwa przechodzą ewolucje od struktury społecznej opartej na elementarnych grupach pierwotnych do struktur złożonych grup opartych na umowie społecznej. Ferdynand Tönnies w *Gemeinschaft und Gesellschaft* (Tönnies 1988) wyróżnia dwa rodzaje złożonych grup ludzkich. Pierwszą z nich stanowią tzw. *Wspólnoty* – grupy ludzkie oparte bądź to na stosunkach pokrewieństwa (np. klany, rodziny, rody) w myśl idei wspólnego pochodzenia zarówno rzeczywistego jak i domniemanego, bądź też grupy przyjacielskie lub rówieśnicze, a także sąsiedzkie. Drugą grupę tworzą *społeczeństwa* rozumiane jako grupy ludzi ukonstytuowane na podstawie określonej umowy zawartej między jednostkami w celu osiągnięcia określonych celów. Podobną tezę sformułował H. Spencer opisując społeczeństwa militarne i industrialne.

Należy jednak zauważyć, iż każdą z wyżej wymienionych teorii można z łatwością obalić. Głównym zarzutem krytyków jest abstrakcyjność oraz ogólnikowość koncepcji przedstawiających ścieżki rozwoju społecznego. We-

dług nich, teorie te mają charakter globalny, przez co upraszczają niektóre zjawiska i ograniczają samą strukturę społeczną oraz wykształconą przez nią kulturę do jakiegoś jednego elementu lub dziedziny. Poza tym opierają się na zbyt małej ilości faktów, aby móc w pełni udowodnić słuszność założeń. Wszystkie hipotezy cechują się także swego rodzaju determinizmem i niemożliwością uniknięcia zachodzących zmian. Błędem jest także założenie, że poszczególne struktury społeczne pozostają w bezpośredniej zależności między sobą, ponieważ po rozważeniu tego problemu łatwo można zauważyć, iż rozwój różnych dziedzin życia społecznego nie przechodzi równocześnie.

Reasumując, można przedstawić trzy, główne zasady dotyczące przemian zachodzących w społeczeństwie:

1. Zachodzące zmiany następują w toku rozwoju historycznego społeczeństwa. Są one zawsze w jakimś stopniu uzależnione od stanu poprzedzającego je i pomimo swojej rewolucyjności stanowią w pewnym zakresie kontynuację przeszłości;

2. Wyróżnia się istnienie tzw. *Zależności pośrednich* oraz *związków* zachodzących pomiędzy poszczególnymi elementami struktury społecznej lub dziedzinami kultury;

3. Zauważa się istnienie zjawiska *stabilizacji* struktur lub elementów kultury, które występują w pewnym momencie rozwoju kultury.

W tym momencie należy zatrzymać się i zastanowić nad tematem klasyfikacji i ewolucji poszczególnych etapów rozwoju społeczeństw. Najpopularniejszą, a zarazem najlepiej przedstawiającą charakter i drogę tych zmian jest neoewolucyjna koncepcja przedstawiona przez E. Service (Nanda 1980, 306) oparta na założeniu, iż różnice pomiędzy poszczególnymi społeczeństwami wynikają zarówno ze stopnia ich rozwoju, dostępu do dóbr prestiżowych, a także charakterem występujących w nich instytucji władzy. Koncepcję tę, powstałą w latach 60. XX wieku poprzedzała hipoteza przedstawiona przez V. G. Childe'a (1963) oparta na warunkach ekonomicznych i gospodarczych, reprezentowanych przez poszczególne społeczeństwa. W myśl tej teorii wyróżniano trzy podstawowe grupy społeczne: łowców-zbieraczy, rolników oraz pasterzy, a także rozwiniętą cywilizację.

Teoria E. Service w latach późniejszych została rozwinięta przez A. Johnson oraz T. Earle (2000). Według niej można wyróżnić cztery podstawowe typy społeczeństwa ludzkich:

1. Społeczeństwa egalitarne charakteryzują się brakiem centralnej władzy czy też grupy osób uprzywilejowanych, mających ułatwiony dostęp do zasobów naturalnych i dóbr. Nie oznacza to jednak, iż wszyscy członkowie grupy są wobec siebie równi – ich status społeczny łączony jest z płcią, wiekiem oraz różnicą w zadaniach powierzonych danej osobie. Mimo iż nikt nie ma uprawnień pozwalających na rządzenie danym społeczeństwem oraz sankcjonowaniem pewnych praw, to jednak status poszczególnych jednostek może być wyższy niż innych. Jest to związane z prestiżem, na jaki można sobie zasłużyć poprzez szczególne zasługi dla społeczeństwa, np. będąc wybitnie uzdolnionym łowcą. Status ten nie ma jednak charakteru dziedzicznego

i może on dotyczyć kilku osób jednocześnie. Grupy te nie potrzebują osoby *lidera* czy *przywódcy* ponieważ zapasy żywności gromadzone są w obrębie danej społeczności, po czym w razie takiej konieczności są równo rozdzielane między członków wspólnoty. Nawet jeżeli jakaś grupa łowiecka posiadała swojego *wodza* to jednak jego pozycja nie niosła ze sobą żadnych przywilejów przynależnych pełnoprawnym władcom występującym na następnych szczeblach rozwoju. Społeczeństwa egalitarne są charakterystyczne najczęściej dla grup zbieracko-łowieckich o niskim poziomie rozwoju technologicznego. Ważne jest zaznaczenie, iż grupy te były najczęściej oparte na bazie grup krewniczych. W ramach społeczeństwa egalitarnych możemy rozróżnić podział na gromady oraz plemiona:

a. Gromady były charakterystyczne dla społeczeństwa paleolitycznych, opartych na niewielkich grupach łowców i zbieraczy, nie przekraczających liczebnie 100 osób, przeważnie jednak tworzonych przez grupy 20–50 osób zorganizowanych centralnie wokół jednej rodziny. Charakteryzowały się one nomadycznym stylem życia, związanym z ciągłym poszukiwaniem źródeł pożywienia. Tworzyły niewielkie, sezonowe obozowiska, a także zdecydowanie mniejsze stanowiska specjalizujące się w jakimś rodzaju wykonywanej na nich pracy (np. miejsca obróbki krzemienia). Wszystkie zasoby naturalne i bogactwa stanowiły dobro wspólne, rozdzielane pomiędzy poszczególne osoby. Gromady były relatywnie niezależne od innych społeczeństw ludzkich zamieszkujących sąsiednie terytoria. Mimo iż gromady nie posiadały formalnego *lidera* to jednak zdarzało się, iż mieszkańcy zwracali się ze swoimi problemami do jednego ze starców, który posiadał największe doświadczenie oraz najlepiej znał tradycje i zwyczaje danej społeczności. Nie zmienia to jednak faktu, iż decyzje były podejmowane większością głosów. W gromadach nie występowały sądy i instytucje nakładające kary – często taką rolę przejmowały plotki lub drwiny. Bardzo rzadko skazywano kogoś na banicję lub śmierć. Nie należy zapominać, iż w tak małej społeczności każdy konflikt urastał do rangi problemu ogólnospołecznego dotyczącego każdego mieszkańca. Konflikty takie mogły mieć swoją kontynuację nawet w następnych pokoleniach. Niekiedy gromady wchodziły w skład większych jednostek społeczeństwa egalitarnych, mianowicie plemion.

b. Plemiona były zazwyczaj większe od gromad, sięgając niekiedy do 1000 członków. Były to społeczeństwa znające technikę hodowli oraz uprawy roli. Poszczególne plemiona mogły być powiązane między sobą różnego typu zależnościami, a także więzami pokrewieństwa – najczęściej podkreślały swoje pochodzenie od jednego przodka. Co prawda w społeczeństwach plemiennych nie wyróżnia się jeszcze występowania wyraźnie ukształtowanej klasy rządzącej, to jednak w niektórych z nich można dopatrzeć się istnienia klasy dostojników. Niekóre z plemion mogły posiadać także swoje *stolice* będące siedzibami owych proto-władców, którzy jednak w dalszym ciągu nie posiadali zaplecza ideowo-ekonomicznego wymaganego do efektywnego egzekwowania swojej władzy. Ciągłe widoczny jest brak większych różnic w statusie społecznym i bogactwie ekonomicznym poszczególnych członków

wspólnoty. Nie występuje także podział ról i instytucji politycznych. Lokalna grupa krewniacza, wokół której konstytuuje się plemię, jest zdecydowanie większa od innych rodzin wchodzących w skład społeczeństwa, jednak jej status społeczny nie różni się w sposób diametralny. Lokalne plemiona są w zasadzie niepodległe – łączą się ze sobą jedynie w przypadku zagrożenia. Krytyce zostało poddane samo określenie tego typu społeczeństwa mianem *plemienia*. Wytykając nieokreśloność tego terminu, coraz częściej stosuje się w jego miejscu nazwę *społeczeństw segmentarnych* bądź też *społeczeństw rozczłonkowanych*, rezerwując termin *plemię* dla mniejszych społeczeństw, które łączą głównie pewna tożsamość etniczna.

2. Wodzostwa tworzą hierarchiczne i zróżnicowane struktury społeczne, oparte na zasadach *lineażu* – grup ludzi przyznających się do wspólnego pochodzenia rodowego, których klasyfikacji dokonuje się na podstawie prestiżu danego rodu. Instytucja *Big Man'a* (wodza) jest charakterystyczna dla małych grup krewniaczych, które w procesie ewolucji i poprzez działalność wodza zaczyna odgrywać istotną rolę polityczną na danym terytorium. Ranga poszczególnych osób oraz ich prestiż określany jest na podstawie bliskości pochodzenia wobec wodza sprawującego władzę centralną w społeczeństwie. Pomimo istnienia hierarchii poszczególnych członków społeczeństwa, nie istnieje jeszcze podział na klasy. Społeczeństwa wodzowskie często wyróżniają się spośród innych specjalizacją w danej dziedzinie produkcji rzemieślniczej, której nadwyżki są przeznaczane do dyspozycji wodza, który może część z nich przekazać na utrzymanie swojej świty, zaś resztę przeznaczyć do redystrybucji między członków społeczeństwa. Wodzostwa wytworzyły już centra organizacyjne z rozbudowaną zabudową architektoniczną świątyń, rezydencji wodza i jego świty, a także wyspecjalizowanymi zakładami rzemieślniczymi. Miejsca te tworzyły centra administracyjne dla całej społeczności. Archeologicznym wyznacznikiem wodzostw jest występowanie pierwszych, bogato wyposażonych grobów wyróżniających się na tle całej społeczności. Funkcja przywódcy w przypadku społeczeństwa wodzowskich była najczęściej dziedziczna – jego prestiż był związany z występującym i wcześniej już wspomnianym przywilejem redystrybucji dóbr następującym w ramach ceremonii religijnych lub innych uroczystości o charakterze oficjalnym. Zabieg ten wpływał korzystnie na status wodza, ponieważ wywierał na osobie obdarowanej presję wdzięczności i chęci odwdziżenia się za okazaną łaskę. Społeczeństwo czuje się lojalne wobec swojego wodza, który posiada także prawo sądzenia i karania członków wspólnoty.

3. Wczesne państwa, określane niekiedy także jako **społeczeństwa rozwarstwione**, wykazują już formalne, zarówno socjologiczne jak i ekonomiczne, nierówności przejawiające się w diametralnie różnych standardach życia. Władca posiada już oficjalną moc zarówno stanowienia praw, jak i ich późniejszego egzekwowania. Podzielone na klasy społeczeństwo nie jest już oparte na zasadach pokrewieństwa i lineażu, zaś terytorium zajmowane przez państwo jest należne władcy, który korzystając z tego przywileju pobiera podatki od mieszkańców. Klasy rządzące, znajdujące się na czele piramidy

społecznej posiadają dostęp do dóbr i zasobów wytwarzanych przez społeczeństwo. Funkcje władzy są już wyraźnie oddzielone od funkcji kapłańskich. Centrum administracyjne zostaje skupione w jednym miejscu, stanowiącym stolicę danej społeczności. Podstawowym obowiązkiem wytworzonej klasy urzędniczej jest egzekwowanie podatków od poddanych i rozdzielanie ich pomiędzy rząd i armię. Upowszechnia się wzorec osadniczy, w których najważniejszą rolę odgrywają miasta. Są to najczęściej duże centra osadnicze z imponującą zabudową. Ważne jest także zaznaczenie występującej hierarchii osadniczej z głównym ośrodkiem stołecznym wspomaganym przez pomniejsze osady i wsie. Poszczególne społeczeństwa wchodzące w skład państwa mogą przypisywać sobie pewne statusy wynikające zarówno z indywidualnej pozycji jednostek (ich urodzenie), jak i na różnicach wynikających z płci, rasy lub przynależności do danej grupy etnicznej. Prestiż jednostki w społeczeństwach rozwarstwionych może wynikać z jej pozycji społecznej płynącej z urodzenia jak i z jej osiągnięć (wykształcenie, kariera zawodowa). Władza oparta jest na zdolności podejmowania decyzji, przy jednoczesnym braniu za nie odpowiedzialności. Władca nie tylko sprawuje opiekę nad społeczeństwem, ale także jest w stanie ją kontrolować. Najczęściej pozycja przywódcy jest zależna od legitymizacji jego rządów przez społeczeństwo, o czym jeszcze będzie mowa. Władza ta może także zostać zakwestionowana przez mieszkańców. Jednym z najważniejszych aspektów stratyfikacji społecznych, poza istnieniem władzy oraz prestiżu społecznego, jest dostęp do zasobów i ich akumulacja – nierówna dla każdego członka społeczeństwa. Państwa powstają najczęściej na bazie społeczeństw rolniczych, zaś jedną z głównych cech ekonomicznych jest rozwój handlu, a także specjalizacja produkcji. Należy także wspomnieć o rozwoju sztuki, architektury oraz literatury, która ma związek z powstaniem i upowszechnieniem się pisma. Najczęstszymi przykładami podziału społeczeństwa rozwarstwionych jest podział na klasy bądź kasty:

a. Klasy nie są ściśle zamknięte, co umożliwia nobilitację bądź degradację jednostki w obrębie systemu. Przynależność do klas jest zależna zarówno od urodzenia, jak i od osiągnięć jednostki oraz standardów życia. Niekiedy wpływ ma także region geograficzny w którym dana społeczność żyje (przywileje mieszkańców dużych miast mających łatwiejszą sposobność awansu społecznego niż mieszkańców wsi);

b. Kasty oparte są głównie na urodzeniu jednostki, co wyklucza możliwość awansu społecznego. Małżeństwa zawierane są tylko w obrębie danej kasty, a wszystkie odstępstwa od tej reguły traktowane są z rezerwą oraz spotykają się z niechęcią i niezrozumieniem społecznym. W społeczeństwach kastowych poza różnicami ekonomicznymi występującymi pomiędzy poszczególnymi warstwami społecznymi rozróżnia się także różnice kulturowe.

Początkowo twórcy teorii ewolucyjnej, a później neowolucyjnej sądzili, iż rozwój społeczeństwa przechodzi w sposób ciągły i każde z nich wcześniej czy później będzie musiało przejść wszystkie szczeble rozwoju: od gromad do rozwiniętego państwa, co zostało zobrazowane jako drabina rozwoju państwowego. Jednak kolejne badania szybko zweryfikowały te założenia. Okazało się,

iż w trakcie rozwoju, społeczeństwa mogą, przejść cały cykl ewolucyjny, ale nie muszą. Często zdarza się, że wspólnoty zatrzymują się na pewnym etapie rozwoju, nie dążąc do dalszych zmian (Spencer 1886, 138; White 1949, 57)

W toku rozwoju wspólnot rodowo-plemiennych doszło do wyodrębnienia się instytucji administracyjnych i politycznych, które zostały ustanowione poza plemiennymi instytucjami władzy. We wczesnych społeczeństwach egalitarnych nie istniała potrzeba tworzenia odrębnych instytucji władzy, co warunkują następujące czynniki:

1. małe społeczeństwa rodowo-plemienne oparte są na więzach pokrewieństwa, a tym samym na zasadach solidarności i wzajemnych świadczeń;
2. względnie stabilny stan rozwoju ekonomicznego i kulturowego;
3. rozwój struktur lokalnych.

Wytworzenie się instytucji i stanowisk politycznych stało się koniecznością związaną z usprawnieniem funkcjonowania społeczeństwa, zdeterminowanej przez wzrost demograficzny oraz przestrzenne rozwarstwienie niektórych grup plemiennych. Powstanie państwa spowodowane było rozwojem handlu dalekosiężnego, a także konfliktami, które wymagały wytworzenia instytucji mającej kontrolę nad siłą wojskową i organizacją militarną państwa. W związku z powyższym, wspólnoty egalitarne okazały się niewystarczające. Wyróżnia się trzy koncepcje mówiące o przyczynach, które mogły powstanie ośrodków państwowych:

1. Hipoteza irygacyjna – przedstawiana przez Karla Wittfogela (2002), w myśl której wielkie, rozwinięte cywilizacje powstały w wyniku wprowadzenia sztucznego systemu nawadniającego pól uprawnych w celu zwiększenia produkcji rolnej, które tym samym doprowadziło do zwiększenia się populacji społeczeństwa. Budowa systemów irygacyjnych wymagała także powstania instytucji osoby kierującej całym systemem;

2. Hipoteza konfliktu wewnętrznego Igora Diakonova (Nanda 1980, 87). Rozwój społeczeństwa i powstająca w jego obrębie hierarchizacja powodowała coraz więcej konfliktów wewnętrznych, zaś powstałe państwo miało za zadanie utrzymywanie spokoju i porządku we wspólnocie;

3. Hipoteza wzrostu populacji przedstawiona w XVIII wieku przez T. Malthusa (2003) w *Prawie ludności*. Według niego wzrost gęstości populacji zamieszkującej dany teren może dojść tylko i wyłącznie do pewnej granicy, którą stanowi baza żywnościowa pozwalająca na wyżywienie danej wspólnoty. Dalszy wzrost populacji prowadzi do powstania niedoborów zapasów, co powoduje coraz większą śmiertelność, spadek płodności, czasem nawet generuje konflikty wewnątrzspołeczne. Rozszerzeniem koncepcji Malthusa były badania przeprowadzone przez E. Boserup (Nanda 1980, 205). Zauważyła ona, że na tych samych arealach można wytwarzać większą ilość żywności, wprowadzając udoskonalenia techniczne, takie jak sztuczne nawadnianie lub używanie pługa. Dzięki ulepszeniu rolnictwa możliwy jest wzrost populacji będącej w stanie przeżyć na danym terytorium, a tym samym przejść do wyższego poziomu rozwoju społecznego. Podobnie jak w teorii irygacji, intensyfikacja rolnictwa wymusza powstanie organizmów administracyjnych

i państwowych, które sprawowałyby kontrolę nad ludźmi. Wzrost populacji generuje potrzebę zmiany systemu osadniczego i powstania dużych centrów administracyjno-politycznych;

4. Teoria ograniczeń środowiskowych R. Carneiro (1970, 29–40; 1974, 33–40), który twierdził, że każda wspólnota rozwija się w obrębie barier środowiskowych (ważną rolę odgrywało ukształtowanie terenu – występowanie gór lub cieków wodnych) lub innych społeczeństwa zamieszkujących pobliskie tereny. Wzrost populacji wymusza na nich pokonanie tych przeszkód i rozrośnięcie się wspólnoty pod przywództwem władcy bądź wodza, który jest w stanie przejąć funkcje organizacyjno-dowódcze;

5. Rozwój handlu dalekosiężnego. Koncepcja przedstawiona przez W. Rathje (1970, 40–58; 1971, 20–28) powstała na przykładzie cywilizacji Majów rozwijającej się na Obszarze Nizinnym. Na obszarze tym, ubogim w podstawowe surowce, niezbędne okazało się zorganizowanie wielkich wspólnot będących w stanie rozwinąć i utrzymać stosunki handlowe, nawet z bardzo odległymi społeczeństwami. Handel miał zapewnić im regularny dopływ surowców niezbędnych do rozwoju.

Każde istniejące już państwo przechodzi przez pewne fazy ewolucji. J. Turowski (2000) podaje trzy fazy rozwoju współczesnych państw. Pierwszą z nich nazwał fazą wodzów militarnych, która była charakterystyczna dla społeczeństw plemiennych, które muszą powołać instytucję lidera do spełnienia określonego zadania, najczęściej mającego związek z konfliktem o charakterze terytorialnym lub wewnętrznym. Kolejny etap rozwoju państwa stanowi faza państwa patrymonialnego, w której następuje utworzenie trwałych instytucji władzy administracyjnej i politycznej w osobie króla lub księcia, który ma do swojej dyspozycji rozbudowaną świtę dworską. Państwo, rozumiane jako terytorium władzy, jest traktowane jako własność panującego. Ostatnia wydzielona przez J. Turowskiego faza została nazwana okresem państwa nowożytnego – w tej fazie następuje trwałe oddzielenie własności prywatnej osoby rządzącej od własności publicznej całego społeczeństwa.

Na koniec należy wspomnieć o podstawowych koncepcjach mówiących o istocie i charakterze państwa:

1. Państwo oparte na umowie społecznej – koncepcja ta przedstawiona przez T. Hobbesa i J. J. Rousseau (Barnard, Spencer 2002; Barnard 2008) głosi pogląd o istnieniu stanu przedpaństwowego, który nie był w stanie utrzymać się. Na mocy umowy społecznej ludzie poddali się woli zbiorowej, co pozwoliło im na stanie się poddanymi wobec siebie samych. Wolność osobista zawarta w określona przymierzu zabezpieczała bezpieczeństwo i równość jednostek;

2. Państwo klasowe głoszone w rozprawach K. Marksa i F. Engelsa (1974). Według nich w wyniku rozwoju sił wytwórczych i społecznego podziału pracy pojawiła się *własność prywatna*, rodzina oraz klasy społeczne. W myśl tej koncepcji, państwo powstało w wyniku konfliktów zaistniałych pomiędzy klasami.

3. Państwo jako społeczeństwo naturalna. Jak już zauważył Arystoteles (Piotrowicz 1973, 46) – człowiek jest z natury istotą polityczną, a więc tworzącą i żyjącą w systemie społecznym. Aby zapewnić sobie zaspokojenie

wszystkich potrzeb, człowiek jest zmuszony żyć w większej wspólnotce, ponieważ układy oparte na zasadach krewniaczych są niewystarczające. Państwo powstaje aby zaspokoić te ludzkie potrzeby, a także aby zabezpieczyć dobro ogółu.

Państwo, jako organizacja zróżnicowana społecznie, posiada różne funkcje, które musi spełnić. Nadrzędnym obowiązkiem państwa jest realizacja wspólnego dobra, a tym samym stworzenie takich warunków życia, aby mieszkańcy mogli korzystać z pełnego i wolnego rozwoju, nie zahamowanego przez żadne czynniki. Funkcje państwa dzieli się najczęściej na zewnętrzne i wewnętrzne (Szczaniecki 1991, 423; Zieliński 2006, 86). Pierwsza grupa odnosi się do zapewnienia bezpieczeństwa społecznego oraz przedstawicielstwa w stosunkach międzynarodowych. Składa się na nią zarówno rozwój i ciągłe udoskonalanie siły militarnej na wypadek zaistnienia konfliktów zbrojnych, ale przede wszystkim prowadzenia działań dyplomatycznych niedopuszczających do sporów i zaistnienia sytuacji niebezpiecznej dla całej społeczności. Na drugą grupę składają się obowiązki zapewniające ład i porządek w obrębie społeczeństwa, które przejawiają się w stanowieniu prawa, sprawowania zwierzchniego nadzoru nad poszczególnymi grupami społecznymi i instytucjami oraz rozstrzyganiu sporów wewnątrzpaństwowych. E. Lange (1989) na przykładzie współczesnych Niemiec zestawiał listę najważniejszych funkcji, które sprawuje państwo:

1. funkcja ustrojowa
2. funkcja ochronna
3. funkcja ogólnostanowieniowa
4. funkcja produkcyjna
5. funkcja nabywcza

Z tematem genezy i rozwoju państwa wiąże się nierozłącznie problem powstania władzy centralnej, sprawującej nadzór nad społeczeństwem. Etapy rodzenia się przywództwa w społeczeństwie starałam się przedstawić przy okazji poszczególnych koncepcji ewolucji społecznej. W tym miejscu chciałabym zająć się koncepcją władzy rozwiniętej, występującej głównie od okresu wczesnych państw, jednak załączków tej funkcji można dopatrywać się już w społeczeństwach wodzowskich.

Władza stanowi najwyższą formę sprawowania rządów w państwie. Autorytet podejmujący decyzje w imieniu całej społeczności spoczywa najczęściej w rękach jednej osoby, niekiedy – jakiejś grupy. Władca, w postaci króla, księcia czy wodza, ma możliwość wpływania na społeczeństwo oraz egzekwowania jego zachowania, poprzez ustanowione prawo. W przypadku uzurpacji władzy przez osobę pochodzącą z innej społeczności, bądź też w przypadku gdy poprzedni wódz umarł bezpotomnie, nowy władca musi zyskać przychylność ludu poprzez akt legitymizacji swojej władzy. Max Weber (Chwiedonczuk 1975) wyróżnił trzy idealne typy panowania władcy:

1. **panowanie legalne** wywodzące się z aktualnego prawodawstwa;
2. **władza tradycyjna**, której źródłem są zwyczaje przypisujące władcy określone prawa;

3. panowanie charyzmatyczne wynikające z niezwykłych cech charakteru osoby roszczącej sobie prawo do władzy. Społeczeństwo bardzo często wierzy w nadludzkie posłannictwo danej osoby, która porywa lud do walki za pewnie ideały, w rzeczywistości wykorzystując sytuację do zrealizowania swoich celów.

Jan Boguski (2003) rozszerza tę listę o kolejne źródła:

4. panowanie z woli bogów – według teorii państwa teokratycznego władza w państwie pochodzi od Boga. Zadaniem władcy jest strzeżenie porządku publicznego w społeczeństwie – król, dzięki najwyższej nadanej mu mocy, jest zarazem sędzią i arbitrem we wszelkich sporach. Szacunek okazywany mu przez społeczeństwo jest wiązany z uświęconym charakterem jego osoby;

5. lud – w państwie liberalnym najwyższa władza oparta została na umowie społecznej, co także wiązało się z narodzinami jednostkowej władzy publicznej;

6. nadwyżka ekonomiczna – tak samo jak w przypadku wykształcenia się formacji państwowych, tak i podczas wykrystalizowania się instytucji władcy duży udział miała gospodarka. Według marksistów elity, które zmonopolizowały najważniejsze gałęzie gospodarki, uzależniły od siebie pozostałych i wytworzyły nierówności społeczne, a także potrzebę powołania władcy, który miałby kontrolę nad wytwórczością społeczeństwa;

7. podbój – dzięki sile militarnej danej jednostki rosła jej pozycja w społeczeństwie, co w pewnym momencie zaowocowało przejściem przez niego najwyższej władzy w społeczeństwie.

Brak legitymacji władzy przez członków wspólnoty może rodzić konflikty i w wyniku zbrojnego przewrotu prowadzić do prób jego obalenia. Rządy sprawowane przez osobę panującego muszą być zgodne z obowiązującym w państwie prawem, w innym wypadku może to także budzić zastrzeżenie ludności, nawet w przypadku osoby panującego, którego funkcja jest poświadczona w sposób legalny lub/i tradycyjny. W przypadkach, kiedy panujący sprawuje swój urząd pomimo braku aprobaty społeczeństwa, najczęściej jest to związane z rządami opartymi na zasadach tyranii, które wywołują poczucie strachu wśród członków wspólnoty.

Rozwój struktur państwowych w społeczeństwie Majów w okresie preklasycznym

W okresie przypadającym na czas 1800–1000 BC następuje powolne formowanie się społeczeństw rozwarstwionych na terenie zajmowanym przez cywilizację Majów. R. J. Sharer oraz L. P. Traxler (2006, 306) tak oto definiują ten etap rozwoju wspólnot, a także podają czym różni się ten termin, od powszechnie używanego słowa „cywilizacja”:

Określenie „społeczeństwo rozwarstwione” odnosi się do społeczności, które wykazują cechy bardziej widocznego zróżnicowania niż w społecznościach egalitarnych (tradycyjnych), w których zwyczajowo występuje podział

oparty na kryterium płci i wieku. Są one zazwyczaj bardziej liczne, a podział na grupy często opiera się na kryterium statusu danych jednostek i ich ról społecznych. Ponadto jednostki te posiadają dostęp i kontrolę nad złożami i zasobami naturalnymi, przez co kształtują system zależności ekonomicznych i socjopolitycznych. Z czasem system określonych zależności powoduje powstanie rozwarstwionych społeczeństw. Termin „cywilizacja” jest bardziej płynny i często subiektywny, niemniej odnosi się on z reguły do społeczeństw bardziej zaawansowanych społecznie i intelektualnie (kulturowo). Cywilizację często charakteryzują dobrze rozwinięta architektura, sztuka, inżynieria czy pismo. Innymi słowy cywilizacja zawsze określana jest jako „społeczeństwo rozwarstwione”, niemniej sam termin „cywilizacja” może być używany jedynie w przypadku tych społeczeństw, które osiągnęły najwyższe stadium rozwoju kulturowego.

Początki wczesnego okresu preklasycznego (1800–1000 BC) na terenie okupowanym przez cywilizację Majów, wiążą się z pojawieniem pierwszych wiosek ludności zajmującej się wyrabianiem ceramiki i trudniącej się gospodarką opartą w dużej mierze na rolnictwie. Odnajdywanie bogato wyposażonych pochówków dzieci z tego przedziału czasu świadczy o powolnym wykształceniu się hierarchizacji opartej na dziedziczeniu pozycji społecznej. Okres ten, na podstawie materiałów odnalezionych na terenie stanowisk San Carlos, Paso de la Amada, El Carmen, El Mesak oraz La Victoria został podzielony na pięć faz rozwojowych (Coe 2005, 56; Sharer, Traxler 2006, 308; Żrałka, Olko 2010, 46).

I. Faza Barra (1800–1500 BC) podczas której następował powolny rozwój społeczeństw egalitarnych;

II. Faza Locona (1500–1350 BC) kiedy w rejonie Mazatan następuje wykształcenie się pierwszych, prostych systemów wodzowskich, widocznych w coraz częstszym występowaniu dużych, centralnych wiosek, w których charakterystyczne jest pojawianie się okazałych budynków, interpretowanych jako rezydencje wodza (stanowisko Paso de la Amada). Poza tym ujawnia się istnienie mniejszych osad nadzorowanych przez głównego wodza z Paso de la Amada. Można podejrzewać, iż w tym okresie następują początki wymiany handlowej opartej na eksporcie obsydianu, nefrytu czy jadeitu;

III. Faza Ocos (1350–1200 BC) – w tym okresie następuje dalszy rozwój struktur wodzowskich. Pojawiają się pierwsze przykłady figurek przedstawiających otyłych mężczyzn w pozycji siedzącej, często zakrywających twarz maskami lub przebranych w strój przedstawiający ptaka. Często utożsamia się je z przedstawieniami wodza lub szamana;

IV. W dwóch ostatnich fazach – fazie Cherla (1200–1100 BC) oraz fazie Cuadros (1100–1000 BC) objawiają się wyraźne wpływy społeczeństwa Olmeckiej, docierające z terenu Centralnego Meksyku. Pod koniec Wczesnego Okresu Preklasycznego następuje zmniejszenie liczebności ludności zamieszkującej rejon Mazatan, a także reorganizacja i redukcja sieci osadniczej, co można dostrzec w wykształceniu się pierwszego, w pełni wykształconego wodzostwa na terenie Canton Corralito.

W fazie Barra występowały jeszcze nierozwinięte, proste społeczeństwa egalitarne, zajmujące się wyrobem pierwszej ceramiki, zamieszkujące niewielkie rolnicze wioski, głównie na wybrzeżu Pacyfiku. Pierwszą znaną osadą datowaną na 1200 BC jest Cuello (Hammond 1991, 46). Wznoszone tam domostwa budowane z materiałów organicznych na poziomie gruntu, po pewnym czasie zostają wznoszone na niskich, ziemnych platformach. Domy mają owalny kształt, ich ściany zbudowane są z drewnianych plecionek, a posadzki zostały usypane z tłucznia wapiennego. Najstarsza ceramika z tego okresu, często nawet trójkolorowa, wykazuje już wysoki poziom wykonania, a także szeroką gamę wzorów zdobniczych. Głównymi wytwarzanymi typami ceramicznymi były baniaste, cienkościenne dzbanki bez wyodrębnionej szyjki zwane *tecomates*, głębokie misy, a także naczynia przypominające kształtem kielich tulipanów. Najprawdopodobniej ceramika ta była wykorzystywana w przebiegu uroczystości rytualnych, zaś w czasie zajęć domowych ciągle używano plecionych, wiklinowych koszy oraz tykw. Następujący powoli proces rozwoju społecznego jest związany z handlem tą ceramiką w inne rejony, a także czynnikami środowiskowymi, mającymi wpływ na rozwój rolnictwa oraz produkcji, a co za tym idzie – wzrostu populacji, a tym samym wytworzenia się społeczeństw rozwarstwionych, które pojawiają się około 1500 BC w rejonie Mazatan (Blade *et al.* 1992, 66; Cook *et al.* 1996, 52; Davis 1975, 24; Rosenwig 2006, 14). Warunki środowiskowe spowodowały wprowadzenie udoskonaleń technicznych, a także ekspansji na nowe terytoria nie objęte osadnictwem, które miały na celu zwiększenie produktywności rolniczej ówczesnych społeczeństwa. Różnice w wielkości domostw, a także specjalizacja rzemieślnicza wskazują na powolną hierarchizację wspólnoty. W pochówkach pojawiają się coraz częściej symbole władzy, a także występują przedmioty prestiżowe (np. zwierciadła). Ważny jest także fakt, iż bogato wyposażone są także niektóre pochówki dzieci co wskazuje na wytworzenie się pierwszych systemów dziedzicznej władzy, gdzie status społeczny wynikał z urodzenia, a nie z osiągnięć zmarłego, jak to miało miejsce w społeczeństwach egalitarnych.

W tym okresie następuje uruchomienie eksploatacji zasobów jadeitu i obsydianu występujących licznie na Obszarze Południowym. W okresach późniejszych wydobywanie tych surowców zostanie zmonopolizowane przez rządzącą elitę, a wyroby z nich wykonywane staną się widocznymi znakami prestiżu i autorytatywności (Andrews 1986, 15–25; Coe 1996, 86; Rusek 2014, 156).

Niestety, wciąż posiadamy niewiele informacji na temat rozwoju struktur społecznych Majów we wczesnym okresie preklasycznym. Możemy podejrzewać, że podejmowanie decyzji w obrębie rodu należało do głowy rodziny, zaś decyzje dotyczące całego społeczeństwa były podejmowane większością głosów na spotkaniu całej wspólnoty. Być może już wtedy istniała funkcja lidera grupy, który był wybierany na podstawie jego doświadczenia i inteligencji. Do jego obowiązków mogło należeć sprawowanie kontroli nad wydobywanymi zasobami, jednak nie jest to potwierdzona hipoteza. Bardziej

prawdopodobne jest istnienie niewielkiej grupy elity, która powoli uzurpowała sobie władzę nad całą społecznością.

Do tej pory nie odnaleziono także śladów, na podstawie których można by zrekonstruować ideologię tamtych wspólnot. Najprawdopodobniej, wszelkie uroczystości rytualne w obrębie rodziny były przeprowadzane przez jednego z członków (Buchowski, Burszta 1992), nie specjalizujących się w funkcjach kapłańskich. Z kolei wydarzenia religijne w skali całego społeczeństwa mogły być przeprowadzane przez szamana, który ze względu na swój związek z siłami nadprzyrodzonymi i boskimi cieszył się dużym szacunkiem i prestiżem wewnątrz społeczeństwa.

Następną fazę stanowi środkowy okres preklasyczny (1000–300 BC), w którym to następuje przejście do systemu złożonych wodzostw, będących pierwszymi w pełni rozumienia tego słowa, jednostkami proto-państwowymi, zasygnalizowane już w fazie Cuadros phase (Coe 2005, 85; Sharer, Traxler 2006, 204). Wyłonienie się warstwy elity ma związek z rozwojem handlu dalekosiężnego i nadzorowaniem przez nich wydobycia i dystrybucji dóbr. W tym czasie następuje także wyjście z rejonu Mazatan i rozwinięcie sieci osadniczej na wcześniej nie zajmowane tereny Obszaru Centralnego i Północnego, co miało zapewne związek z rozwojem demograficznym społeczeństwa. Pierwsze ślady monumentalnego osadnictwa znajdują się na terenie basenu Mirador, reprezentowane przez pierwszy ośrodek proto-państwowy w Nakbe, w którym odnaleziono ślady rzeźbionych stel oraz ołtarzy lokalnych wodzów. Istnieją dowody na to, że ok. 750 BC Nakbe osiągnęło poziom państwa, czego dowodem może być gwałtowny rozwój budownictwa publicznego (świątynie, pałace, a także boisko do gry w piłkę). Ślady postępującego rozwarstwienia społecznego widoczne są zarówno w pochówkach, gdzie jednymi z wyznaczników pochówków elit są celowo zdeformowane czaszki oraz inkrustacja zębów jadem lub nefrytem, a także pierwsze rzeźbione stele przedstawiające osoby rządzące, jak ma to miejsce np. na Steli 1 z Nakbe ukazująca dwie postacie ubrane w stroje kojarzone z władcami, a także trzymające w dłoniach insygnia władzy. Odnajdywane są także inne przedmioty, poświadczające istnienie warstwy elit w Nakbe w tym okresie: jest to fragment przedmiotu ceramicznego z widniejącym motywem plecionki, w późniejszych czasach będącym symbolem władcy, a także drugi fragment przedstawiający nakrycie głowy huunal, będące w okresie klasycznym koronnym nakryciem głowy władców Majów (Creamer, Haas 1985, 14–15; Freidel 1979, 18; Marcus 1983, 45; Rice 1976, 24).

Z późnym okresem preklasycznym datowanym na 300 BC – 250 AD wiążą się pierwsze zabytki zawierające zapisy glicyczne wytworzone zapewne na potrzeby rozrastających się elit. I tak na przykład na Steli 2 z El Mirador odnaleziono glif utożsamiany z tytułem dynastycznym jednego z władców tego ośrodka. Sygnałem poświadczającym intensywny rozwój struktur państwowych na terenie Basenu Mirador jest fakt, iż wszystkie stele wyobrażające pierwszych władców pochodzą jedynie z tego obszaru wyjątek stanowi (Stela 2 z Cival). Niewątpliwie następuje wtedy proces pogłębiania się hierarchizacji

społeczeństwa oraz umocnienie instytucji *k'uhul ajaw* – ubóstwionego władcy, którego autorytet pochodzi od bogów. W tym okresie widoczny jest także proces rozwoju i rozprzestrzenienia się monumentalnej architektury. Powstają nowe ośrodki: wspomniane już wcześniej El Mirador, Nakbe, Wakna, Lamanai, Yaxha. Rozprzestrzenienie sieci osadniczej jest zapewne związane z kontrolą warstwy robotników i rzemieślników przez elitę, a także z powiększającymi się zasobami ekonomicznymi. Pojawiają się pierwsze, typowe już budynki pałacowe zamieszkiwane przez elity, a także pierwsze wyposażone pochówki władców i przedstawicieli dworu królewskiego lokalizowane we wcześniej uświęconych miejscach – pod świątyniami lub placami, jak to miało miejsce np. w Tikal (Freidel 1979, 18; Coe 2005, 105; Sharer, Traxler 2006, 218).

Około II wieku AD następuje kryzys i upadek preklasycznych struktur osadniczych i kulturalnych Majów. Nie do końca zostało wyjaśnione dlaczego zjawisko to miało miejsce. Podejrzewa się, iż pod koniec Późnego Okresu Preklasycznego następuje intensyfikacja działań wojennych, widoczna w coraz częściej odnajdywanych strukturach fortyfikacyjnych. Niewątpliwie duży wpływ miały także niekorzystne czynniki ekonomiczne i ekologiczne, które zachwiały gospodarką społeczeństwa preklasycznych, powodując ich nagły upadek (Coe 2005, 86; Sharer, Traxler 2006, 209).

W środkowym okresie preklasycznym następuje wtargnięcie społeczeństwa Majów na Obszar Centralny i wzmożenie procesów osadniczych właśnie w tym rejonie. Na rozwój cywilizacji Majów w całym okresie preklasycznym wpłynęło wiele czynników – R. J. Sharer oraz L. P. Traxler (2006, 86) podają trzy teorie wskazujące na genezę cywilizacji Majów:

1. Teoria o rozwoju cywilizacji w izolacji od innych społeczeństwa;
2. Teoria wskazująca na przeszczepieniu wzorca kulturowego z obszarów wyżynnych;
3. Teoria wpływów olmeckich występujących już we wczesnym okresie preklasycznym.

Jednak jak sami zauważają, najprawdopodobniej żadna z tych teorii nie wpłynęła na powstanie cywilizacji Majów jako czynnik samoistny, należy tym samym brać pod uwagę istnienie zjawisk współtowarzyszących.

W środkowym okresie preklasycznym występują już symbole, które dowodzą istnienia rozwiniętej ideologii wodzowskiej na terenach zajętych przez Majów. Są to m.in. płaskorzeźbione stele. Roli wodza zdefiniował N. Yoffe (2009, 112) powołując się na W. Sandersa:

W systemie wodzowskim, wódz mógł zmobilizować znaczne siły robocze do pracy przy budowie budynków użyteczności publicznej, zwłaszcza świątyń, jednak nie mógł zorganizować podobnej ilości siły roboczej do budowy własnej rezydencji. Rozumując w ten sposób, w rozwoju Kaminaljuyu w Gwatemali, widoczne jest przejście od schyłkowego okresu formatywnego, kiedy szacowana ilość pracy konieczna do budowy platformy, na której wzniesiono domostwo lidera społeczności była stosunkowo niewielka, w porównaniu do wysiłku koniecznego do wzniesienia świątyń z wczesnego okresu klasycznego, kiedy uważa się „znacznie wyższy stopień centralizacji działań budowlanych”. To

prowadzi Sanders'a do „bardzo ostrożnej sugestii, że nastąpiło przejście od wodzostwa do poziomu organizacji państwowej”.

Wodzowie rządzący społeczeństwami posiadali nadprzyrodzone uprawnienia oparte na pochodzeniu od ubóstwionego przodka (Assman 2008, Halbwachs 2008). Ich pozycja zezwalała na kontrolę ekonomiczną współplemieńców, a także przyjmowanie od nich trybutu, który był następnie rozdawany w różnych uroczystościach rytualnych. Pomimo podobieństw etnograficznych do wielu dobrze przebadanych wodzostw, ustrój społeczny Majów na tym etapie rozwoju, w niektórych punktach zasadniczo się od nich różnił (Creamer, Haas 1985, 19; Earle 1986, Hage 2003, 111; Boehm *et al.* 1993, 14; Williams 1974, 46). Jest to widoczne między innymi w tradycji wznoszenia monumentalnych płaskorzeźb, na których znajdują się pierwsze, proste jeszcze, zapisy fonetyczne. Należy zauważyć, iż w tradycyjnych systemach wodzowskich, pismo nie jest powszechnie używane. Także wzrost populacji jest zdecydowanie większy w przypadku Majów, co powoduje, iż zaczyna się powoli uważać, że już w środkowym okresie preklasycznym Majowie znaleźli się na etapie społeczeństw rozwarstwionych. Ewolucja ta zapewne miała przebieg bardzo szybki i gwałtowny.

Cechami społeczeństwa znajdujących się na etapie proto-państw lub społeczeństw rozwiniętych jest zdecydowanie bardziej rozwinięty status społeczny, polityczny i ekonomiczny jednostek. Znamienne jest także występowanie szeroko zakrojonych prac budowlanych mających na celu wznoszenie olbrzymich założeń architektonicznych do odprawiania ceremonii religijnych lub o charakterze politycznym. Istotne jest także powstanie nowych możliwości ekonomicznych jakie niesie ze sobą państwo rozwarstwione, związane ze wzrostem produkcji pożywienia, ekspansją handlu, a także powstaniem specjalizacji rzemiosła (Cowgill 2004, 21–23; Gillespie 2000, 13; Yoffe 2009, 86). Wszystkie te czynniki przyczyniają się do polepszenia standardów życia i powiększenia uprawnień elity rządzącej. Wiele społeczeństw środkowo-preklasycznych wytworzyło instytucję wodza, który sprawując rządy i kontrolując wszystkie gałęzie gospodarki, jednocześnie monopolizował kontrolę nad zasobami, dochodząc tym samym do zwiększenia swojej pozycji i zdobycia większej władzy (Gledhill *et al.* 1995, 206). W społeczeństwie Majów coraz częstsze jest występowanie wyrobów luksusowych kojarzonych z elitami, są to między innymi bogato zdobione zwierciadła, maski lub pektorały z rzadkich materiałów takich jak jadeit, często opatrywane symbolami religijnymi (Coe 2005, 185).

W okresie tym nastąpiło wykrystalizowanie się podziału społeczeństwa na *elity* i *nieelity*. Pierwsza z tych grup, stanowiąca około 10% społeczeństwa, odznaczała się wysokim statusem społecznym oraz materialnym. W jej rękach spoczywała kontrola handlu oraz pomoc lokalnemu władcy. Z kolei ludzie zgrupowani w warstwie *nieelit* zajmowali się produkcją oraz rzemieślnictwem, a także pracą przy wznoszeniu monumentalnych założeń architektonicznych, które są świetnymi przykładami na zmianę w myśleniu i ideologii ówczesnych Majów. Około 400 BC pojawiają się pierwsze przykłady płaskorzeźbionych zabytków na których zostaje przedstawiony

władca, niekiedy w towarzystwie ubóstwionego przodka, ukazujące i opisujące za pomocą glifów najważniejsze wydarzenia dokonane za czasów jego panowania (Castro 2008, 205).

W tym momencie należy się przyjrzeć, jak w omawianym okresie przebiega rozwój na poszczególnych obszarach zamieszkiwanych przez ludność Majów. Jako pierwszy zostanie opisany rejon wybrzeży Pacyfiku, ponieważ właśnie tam, w okresie wcześniejszym nastąpiło wykrystalizowanie się tej kultury.

W latach 1000–750 BC na Obszarze Południowym następuje gwałtowny wzrost populacji i rozwój społeczno-ekonomiczny. Nadal zamieszkiwany jest rejon Mazatan, zaś osadnictwo powoli skupia się w dwóch głównych ośrodkach. Pierwszym z nich jest miejscowość La Blanca, rozwijająca się w latach 900–600 BC, która swoją pozycję zawdzięcza kontroli nad coraz większą liczbą podległych osad. Drugim stanowiskiem z tego obszaru jest El Ujuxte, które w momencie upadku La Blanca przejmuje funkcję miejsca centralnego i rozwija się nieprzerwanie do 400 BC. Jest to pierwszy przykład osady ze z góry zorganizowanym planem zabudowy. Na obu stanowiskach odnajduje się ślady świadczące, że zamieszkujące je społeczeństwo można określić mianem *rozwiniętego* opartego ekonomicznie na eksploatacji zasobów morskich, produkcji kukurydzy, a także na wydobywaniu surowca mineralnych z pobliskich złóż (Poe, Clay 2002, 118).

Na Obszarze Wyżynnym, na terenie dzisiejszej Gwatemali również zauważa się gwałtowny wzrost społeczno-ekonomiczny, widoczny w wystawianiu monumentalnych budowli, a także w występowaniu egzotycznych, importowanych przedmiotów luksusowych na potrzeby elit (wspomniane zwierciadła, przedmioty jadeitowe). Głównym ośrodkiem rozwijającym się w tamtym okresie i sprawującym kontrolę nad pomniejszymi osadami było Kaminaljuyu, powstałe we wczesnym okresie preklasycznym, jednak największa jego świetność przypada na okresy późniejsze. Około 600 BC na terenie Kaminaljuyu zaczyna się dostrzegać wznoszenie płaskorzeźbionych stel przedstawiających tamtejszych ubóstwionych władców, oraz monumentalnych konstrukcji architektonicznych. Istotne jest również powstanie pierwszych sieci irygacyjnych, usprawniających i zwiększających produkcję rolniczą (Kaplan 2011, 284; Kidder *et al.* 1978). Dowodem na postępującą stratyfikację społeczną jest grób odnaleziony na pobliskim stanowisku Los Mangales. Dorosły mężczyzna, najprawdopodobniej członek elity, być może nawet sam wódz, został pochowany w skalnej krypcie. Jego ciało zostało złożone na specjalnie zbudowanej platformie pogrzebowej, zaś wokół odnaleziono bogate wyposażenie grobowe, a także 12 pochówków towarzyszących – ciała niektórych z nich zostały złożone ze wcześniej odciętej od tułowia głową lub całkowicie rozczłonkowane. Ciekawość wśród badaczy wzbudził podłużny przedmiot przypominający berło, co więcej – jedna z osób złożonych w ofierze posiadało przy sobie podobny przedmiot, co pozwoliło na wysunięcie tezy mówiącej, że mógł być to rywal pochowanego wodza (Sharer, Traxler 2006, 204). Kolejnym ważnym ośrodkiem w tym rejonie jest El Portón, rozwijające się od 550 B.C, które zasłynęło znaleziskiem pierw-

szej steli z około 400 B. C. z inskrypcją glificzną odnoszącą się do instytucji władcy ruler (Coe 2005, 115; Sharer, Traxler 2006, 302). W tym okresie, na całym obszarze państwa Majów coraz częstsze jest występowanie okazałych platform z budowlami o charakterze rezydencjalnym, a także bogatych pochówków lokalizowanych w miejscach uświęconych, często składanych pod kamiennymi stelami i ołtarzami.

Pod koniec wczesnego okresu preklasycznego następuje proces kolonizacji Obszaru Nizin, zamieszkiwanego być może nie tylko przez społeczeństwa mówiące językiem Maya, ale także takich, które go nie znały. Obszar ten był korzystny dla osadnictwa z powodu zlokalizowanych cieków wodnych, jezior spełniających również funkcje komunikacyjne, a także *bajos* powstających w okresach deszczowych. Także i tutaj społeczeństwa pierwotne były zorganizowane na zasadach egalitaryzmu – ludzie zamieszkiwali podobne, nie wyróżniające się niczym domostwa zgrupowane wokół centralnych dziedzińców. Pierwsze monumentalne platformy rytualne zlokalizowane na terenie Nizin odnaleziono na stanowiskach takich jak Cuello, Altar de Sacrificios, Blakman Eddy, czy Cahal Peh, jednak największe natężenie osadnicze występowało na terenie Basenu Mirador, którego główny ośrodek w tamtym czasie stanowiło Nakbe. Rozwój tamtejszej społeczności nie wiązał się z dopływem czynników zewnętrznych płynących z Południa, a raczej z rozwojem lokalnej ludności i wytworzeniem się nowych struktur społecznych. Na lata 1000–450 B. C. przypada największy rozwój społeczno-ekonomiczny w Nakbe, charakteryzujący się powstaniem monumentalnych budowli wieńczonych od frontu płaskorzeźbionymi stelami i ołtarzami (Freidel 1979, 27; Coe 2005 86; Sharer, Traxler 2006, 216).

Na całym terenie objętym wpływami kultury Majów, w środkowym okresie preklasycznym widoczne są niepodważalne dowody na istnienie systemów wodzowskich – przejawia się to w gwałtownym rozwoju populacji i ilości centrów osadniczych, a także okupacją nowych terenów. Znaki rosnącego rozwarstwienia społecznego widoczne są na wybrzeżu Pacyfiku, gdzie powstają pierwsze monumentalne budowle o charakterze rezydencjalnym, a także budowle o charakterze publicznym. Władza wodzów mogła być oparta na zawieraniu związków małżeńskich z kobietą pochodzącą również z rodziny należącej do elity – miało to na celu umocnienie ich władzy. Wodzowie sprawowali swoją władzę na podstawie kontaktu z bogami i ubóstwionym przodkami, którzy wspierali go w podejmowaniu decyzji i sprawowali opiekę nad całym społeczeństwem. Wszystkie odprawiane rytuały miały za zadanie podtrzymać więź z bogami i sprowadzić ich przychyłość. Był to jeden z czynników, dla których przedstawiciele nieelity uczestniczyli w robotach publicznych wnosząc nie tylko budynki świątynne przeznaczone dla uczczenia bogów, ale także rezydencje elit, posiadających kontakt z siłami nadnaturalnymi i w każdej chwili mogących zwrócić się do nich o pomoc. W czasie ostatniej fazy okresu preklasycznego następował dalszy rozwój zjawisk, zapoczątkowanych wcześniej. Późny okres preklasyczny stanowił apogeum rozwoju preklasycznej cywilizacji Majów, związany

z gwałtownym rozwojem populacji, rozwinięciem stratyfikacji społecznej, a także scentralizowanej władzy w ośrodkach o charakterze miast, które były charakterystyczne dla wszystkich, rozwiniętych cywilizacji. Miasta były dużymi ośrodkami, skupiającymi ogromną ilość mieszkańców stanowiących nie tylko klasę elit, ale także piastujących niższe szczeble administracyjne, handlowe czy religijne oraz warstw społecznych specjalizujących się w produkcji rzemieślniczej i rolniczej. Stanowiły one nie tylko centrum dla podległych osad, ale także były głównym ośrodkiem handlowym, gdzie następowała wymiana dóbr i usług zarówno z peryferiami o charakterze rolniczym, jak i z innymi miastami. Powstanie ośrodków miejskich było warunkowane warunkami środowiskowymi, stąd na niektórych terenach występują w większej ilości w innych zaś niemalże w ogóle. Charakterystyczne dla kultury Majów jest, iż poszczególne miasta, nie stworzyły nigdy jednego, wspólnego państwa, a raczej rozwijały się na zasadzie greckich *polis*, gdzie każde z nich stanowiło osobne, niezależne *państwo-miasto*, nawzajem konkurujące ze sobą o władzę nad większym terenem.

Na Obszarze Wyżyn dalej prężnie rozwijało się Kaminajuyu, stanowiące jeden z najpotężniejszych ośrodków, który okres ekonomicznej prosperity zawdzięczał handlowi kauczukiem i kakao, a także eksportowi jadeitu, obsydianu oraz hematytu. Niebywała pozycja Kaminaljuyu wiązała się także z dogodną lokalizacją na szlaku łączącym wybrzeża Pacyfiku ze społeczeństwami żyjącymi w głębi lądu (Tourtellot, Sabloff 1972, 28).

Na stanowisku położonym w pobliżu jeziora Miraflores odnaleziono budowlę piramidalną, która od czasu wybudowania była co najmniej sześć razy rekonstruowana, w jej wnętrzu odnaleziono dwa pochówki – pierwszy z nich zawierał najprawdopodobniej szczątki władcy. Ciało zmarłego było pokryte czerwonym barwnikiem, a także towarzyszyło mu bardzo bogate wyposażenie grobowe (Schele, Freidel 1990, 206).

Późny okres preklasyczny na Obszarze Nizinnym nosi nazwę *ery monumentalnej*. Funkcję ośrodka centralnego przejęło El Mirador, reprezentujące osadnictwo typu miejskiego, które powoli zyskało status stolicy politycznej, położonej na szlaku handlowym łączącym miasto z Tintal, Wakna, Uxul oraz Nakbe. Stanowiło to świadectwo integracji politycznej oraz ekonomicznej unifikacji tego regionu. Budowle w El Mirador były wydzielone w poszczególnych kompleksach, zaś cechą charakterystyczną obiektów w formie piramid były zaokrąglone narożniki. Najważniejsze założenia architektoniczne stanowił kompleks El Tigre, Centralny Plac, gdzie odnaleziono kilkanaście rzeźbionych stel i ołtarzy oraz Centralny Akropol, na którym odbywały się najważniejsze wydarzenia religijne i polityczne. Styl architektoniczny założeń świątynnych wznoszonych w El Mirador zostaje szybko zaadoptowany przez inne miasta – Cerros, Nohmul, Lamani, Tikal oraz Uxactun, jednak nigdzie nie dorównywały one świetnością i rozmiarami wzorcom (Freidel 1979, 23; Coe 2005, 108; Sharer, Traxler 2006, 214).

El Mirador jest utożsamiane z Państwem Węża (Kan lub Kaan), którym rządziło 19 władców począwszy od Skyriser, który przejął władzę w 396 BC.

Potwierdza to płaskorzeźbiona stela znaleziona na stanowisku La Muerta, na której został przedstawiony glif wyobrażający imię *Kan-Ajaw*. Państwo to stanowiło jeden z największych i najpotężniejszych ośrodków królewskich na terenie Nizin. Na Ołtarzu 3 ze stanowiska Altar de los Reyes, na którym przedstawiono trzynaście glifów-emblematów związanych z najważniejszymi królestwami (*tronami*) z okresu klasycznego, znalazł się tam jeden glif odczytany jako *Chatan Winik*, który Nikolai Grube identyfikuje z El Mirador lub Nakbe (Grube 2006, 21; Martin, Grube 2008, 84).

Kolejnym ważnym stanowiskiem jest San Bartolo, gdzie w piramidzie Las Pinturas znaleziono malowidła ściennie pochodzące z czasu poprzedzającego rozkwit klasycznej kultury Majów. Malowidła te przedstawiają Boga Kukurudzy w różnych sytuacjach – ofiarowywania ludziom pożywienia, tańca w momencie zmartwychwstania oraz oddającego się rytualnemu upuszczaniu krwi z członka, a także ważna jest scena koronacji niezidentyfikowanego władcy, odbywająca się na szczycie konstrukcji o charakterze platformy. Jest to scena przedstawiająca moment legitymizacji boskiej władzy, poświadczona jedynym odczytanym glifem przedstawiającym słowo *ajaw* (Saturno 2003, Saturno *et al.* 2004; 2005; 2010).

Około II wieku AD nastąpiło gwałtowne opuszczenie większości centrów kulturowych związanych z preklasycznymi społeczeństwami. Być może miało to związek z rosnącymi napięciami pomiędzy poszczególnymi ośrodkami, walką o władzę na danym terenie, a co za tym idzie wzrost aktywności militarnej, na co wskazują liczne fortyfikacje na stanowiskach takich jak Becan, El Mirador, Chiapa de Corzo. Odnajdywane są również masowe mogiły jeńców i wojowników – jako przykład można podać Cuello i Chalchuapa. Według N. Yoffe (2009, 86):

Upadek nie oznacza dramatycznej restrukturyzacji instytucji społecznych, zwykle w przypadku braku politycznego centrum.

Na Obszarze Południowym zachwianie się układu polityczno-ekonomicznego mogło mieć wpływ z napływem ludności posługującej się językiem K'iche, zajmującej miejsce wcześniejszemu etnosowi cholańskiemu. Kamiñaljuyu traci na znaczeniu, w związku z gwałtownym spadkiem populacji. Znamienne są ślady zniszczeń, widoczne w roztrzaskanych monumentach zawierających zapisy glificzne. Napływ ludności K'iche wiązał się z regresem kulturowym, ponieważ nie znali oni ani pisma ani kalendarza, co więcej – nie byli też tak zorganizowani społecznie i ekonomicznie jak ich poprzednicy (Żrałka 2005b, Żrałka, Olko 2010). Zapewne wpływ na zachwianie systemu społeczeństwa miały także warunki ekologiczne związane między innymi z dużym zapotrzebowaniem na zaprawę wapienną wykorzystywaną w budowlach monumentalnych, powstałą z wycinanych i wypalanych lasów. Potwierdzeniem tej tezy jest widoczne w rejonie El Mirador zachwianie ekosystemu, które przyspieszyło erozję gleb.

Struktura społeczna i organizacja polityczna Majów w późnym okresie preklasycznym i w klasycznej kulturze Majów

Jak już wcześniej zostało wspomniane, Majowie nigdy nie stworzyli jednego, scentralizowanego państwa, tylko szereg mniejszych miast-państw rządzonych przez niezależnych władców tytułujących się mianem *k'uhul-ajaw*: ubóstwionych władców. W okresie klasycznym, pozycja niektórych z nich została wywyższona do stopnia *kaloonte*, co tłumaczy się jako *króla-królów*. Tytuł ten przysługiwał władcom dwóch najpotężniejszych królestw – Calakmul oraz Tikal. Najstarsze wzmianki o istnieniu instytucji *k'uhul ajaw* pochodzą z I w. AD, ale ponieważ są to zapisy dokonane przez ówczesnych władców odnoszących się do swoich poprzedników, można przypuszczać, iż tytuł ten istniał już wcześniej (Grube 2006, 45; Martin, Grube 2008, 34). Władza w państwie Majów była dziedziczna, dlatego tak ważne było przedstawianie scen historycznych potwierdzających prawowitość podjęcia władzy przez daną osobę, a także podkreślających jego wysoki status społeczny. Niezwykle istotne było pochodzenie zarówno władcy jak i przedstawicieli elit. *K'uhul ajaw* podkreślał swoje pochodzenie od ubóstwionego przodka, dlatego im bliższy był stopień pokrewieństwa, tym większe przywileje przysługiwały danej osobie. Władcy, dzięki swoim zdolnościom i kontaktom z przodkami, byli pośrednikami pomiędzy ludźmi i bogami. Podczas różnego rodzaju rytuałów łączyli się oni z bogami składając ofiarę i prosząc ich o przychylność dla społeczeństwa. Daty ich urodzin, a także innych członków elity były ściśle skorelowane z kalendarzem tak, aby wypadły w najbardziej przychylnych dla nich momentach, co miało wiązać się ze zwiększeniem boskiej opieki. Powołanie się na przodka było zabiegiem legitymizującym władzę danego króla – każdy z nich zaznaczał, którym władcą z kolei jest i od którego przodka dokładnie pochodzi (Christie 2003, 204; von Hagen 1960, 124). Jedna z pierwszych znanych dynastii królewskich pochodziła ze wspomnianego wcześniej El Mirador, zaś z okresu późniejszego można wspomnieć o Tikal założonym przez Yax Eeb Xooka. Władcy początkowo nosili tylko i wyłącznie tytuł *ajaw*, jednak od IV w. A.D pojawia się przyrostek *k'uhul* potwierdzający boskie pochodzenie władcy. Początkowo tytuł *k'uhul ajaw* przypisywany był wyłącznie dla władców Tikal i Calakmul, jednak z czasem także władcy innych ośrodków uzurpowali sobie prawo do noszenia go. Zjawisko to przyczyniło się do powstania nowych, niezależnych państw-miast, które po pewnym czasie wszczynały wojny terytorialne między sobą, co nie sprzyjało stworzeniu jednego, scentralizowanego państwa. Jedyne momenty zawierania chwilowych sojuszy na podstawie małżeństw dynastycznych lub podbicia jednego państwa-miasta przez inne stanowiły jedyne chwile stabilizacji wzajemnych stosunków. W państwie Majów istniała także pozycja króla-wasala poddanego innemu władcy – najczęściej w zapiskach epigraficznych nosił on tytuł *yajaw* (Montgomery 2006, 45).

Siła militarna i zdolność podbicia innego ośrodka podkreślała pozycję danego władcy i przychylność, którą jest obdarzony przez bogów. Insygnia

władzy używane przez niego były dziedziczone z pokolenia na pokolenie, a stanowiły je berło przedstawiające boga K'awilla odpowiedzialnego za wizje i przemiany oraz nakrycie głowy z symbolem boga Hu'unal (Faron-Bartels 2009, 88). Ta proto-korona była w rzeczywistości rodzajem opaski z pojedynczą ozdobą przypominającą kwiat tulipana. Początkowo była ona wytwarzana z plecionki lub gęstej kory papierowej, zwanej przez Majów *hu'un*. V. van Hagen (1960) opisuje wygląd władcy w następujący sposób:

Władca Majów zazwyczaj nosił wspaniale ozdobioną opaskę. Bogactwo informacji na ten temat została drobiazgowo analizowane. Jego czaszka była celowo zniekształcana, tak aby w szczytowej części nadać jej spiczasty kształt, dodatkowo jego twarz była zdobiona tatuażami lub skaryfikacjami. Wystający nos, przypominający haczykowaty dziób był „zgodny z panującym pojęciem kanonem piękna”. To właśnie wydatny nos dominuje w wielu przedstawieniach na kamiennych płaskorzeźbach (Yaxchilan, Palenque oraz Stella 9 w Oxkintok), które uzupełnione były również innymi ozdobami. Uszy były stopniowo powiększane i ozdabiane ogromnymi zausznicami, mocowanymi przez otwory w płatkach. Przegroda nosa była zazwyczaj przebijana i ozdobna jodeitowymi aplikacjami. Lewa strona nozdrza była rozchylana poprzez drewniane wtyczki zastępowane podczas uroczystości topazem.

Istniały ściśle reguły mówiące o tym, kto mógł objąć władzę w państwie w przypadku śmierci władcy. Pierwszym następcą tronu był *baah ch'ok*. – pierwszy syn władcy, który od urodzenia był przygotowywany do objęcia tronu. Od 5 roku życia musiał uczestniczyć we wszystkich uroczystościach religijnych, a także składać ofiarę ze swojej krwi. Jeżeli następca tronu zginął lub z przyczyn niezależnych od niego nie był w stanie objąć tronu to istniała możliwość, aby pretendentem stał się kolejny syn władcy. Obejmując tron król zmieniał swoje imię na takie, które miało przynieść mu największą przychylność bogów (Faron-Bartels 2006, 41). Mimo iż Majowie żyli w społeczeństwie patrymonialnym to jednak zdarzały się przypadki, kiedy władzę w państwie obejmowała kobieta – miało to miejsce między innymi w 511 A. D. w Tikal oraz dokładnie 100 lat później w Palenque, gdzie władzę objęła Pani Sak K'uk (Coe 2005, 112). Pomimo, że funkcje kobiety sprowadzały się głównie do roli matki i żony, niemniej jednak niektóre z nich posiadały wysoki status społeczny przekładający się na ich tytuły, a niekiedy nawet obejmowanie wysokich urzędów. Kobiety pełniły ważną rolę w zawieranych małżeństwach politycznych, zwłaszcza, jeśli pochodziły z ośrodków o wyższej randze niż ich mężowie. Wysoką pozycję kobiet w państwie Majów potwierdza fakt, iż ich imiona były niekiedy zapisywane obok imienia ojca bądź panującego króla.

Spółczeństwo Majów było bardzo zróżnicowane, jednak zasadniczy podział sprowadzał się do określenia pozycji danego człowieka przyporządkowaniem go do grupy elity (*ahmehenob*) lub nieelity (*yalba unicob*). Najwyższą pozycję w państwie zajmował król, razem z najbliższą rodziną i przedstawicielami elity tworzącymi jego dwór. Spośród arystokracji rekrutowano także kapłanów, przywódców wojskowych i królewskich rządców. Najwyższą pozycję kapłańską zajmował dziedziczny *ahuacan*, Pan Wąż, któremu podlegali

wróźbiarze zajmujący się kalendarzem, znachorzy, a także kapłani składający ofiary. Niżej od kapłanów znajdowała się niewielka grupa handlarzy, którzy podlegali bezpośrednio królowi. Do ich obowiązków należała nie tylko wymiana dóbr, ale i nawiązywanie stosunków dyplomatycznych z przedstawicielami innych ośrodków o charakterze państwowym (Faron-Bartels 2009, 88). Handel następował zarówno drogą bezpośredniej wymiany między wytwórcami, jak i przy użyciu *monety*, czyli cennych ziaren kakaowca, jadeitu lub morskich muszli. Z czasem wytworzono również małe płytki miedziane (Tourtellot, Sabloff 1972, 23).

O grupie nazwanej przez badaczy nieelitą, trudno powiedzieć coś więcej, gdyż przedstawienia zwykłych ludzi nie zachowały się na żadnych płaskorzeźbach. Jest pewne, iż należeli do niej zarówno chłopci, jak i warstwa niewolnicza, na którą składali się jeńcy wojenni lub ci z obywateli, którzy popełnili jakieś przestępstwo – zabójcy, złodzieje, cudzołożnicy. Chłopci zajmowali się nie tylko wytwórczością rzemieślniczą i rolniczą, ale także stanowili siłę militarną podczas prowadzonych wojen. Zarówno niewolnicy jak i chłopci byli zobowiązani do płacenia trybutu władcy.

Na sam koniec chciałam wspomnieć o problemie glifów-emblematów, który wiąże się z klasyczną kulturą Majów. Istniały cztery główne teorie odnoszące się do problemu istnienia niezależnych państw Majów posiadających swoje własne glify-emblematy określające ich nazwę.

Pierwszą teorię wysnuła Joyce Marcus (1976; 1992) twierdząc, iż każde miasto posiadające swój glif-emblemat było niezależne politycznie od innych ośrodków, a także dużo ważniejsze od tych, które tych glifów nie posiadały. Wskazywała ona także na różnice zachodzące pomiędzy jednostkami posiadającymi swoje glify-emblematy;

Peter Mathews (1991) z kolei twierdził, że każdy ośrodek używający glifu-emblematu tworzył niezależną i suwerenną jednostkę. Według niego w okresie klasycznym istniało przynajmniej kilkadziesiąt takich ośrodków;

Richard Adams (2005) opierając się na rozmiarze i rozmieszczeniu poszczególnych ośrodków przyjął istnienie jedynie kilku ważniejszych stolic regionalnych kontrolujących podległe im terytoria;

ostatnio dyskutowaną teorią przyjętą przez większość badaczy jest hipoteza wysnuta przez Simona Martina oraz Nikolai Grube (1995; 2008). Według nich na Obszarze Nizinnym dominowały jedynie dwa ośrodki, stale walczące o dominację nad podległym terenem. Ośrodkami tymi były Tikal i Calakmul. Władcy tych ośrodków, potężniejsi od innych władców zyskali tytuł *kaloomte* i byli w stanie kontrolować nie tylko społeczeństwo ich własnych państw, ale mogli oni także nadzorować wstąpienia na tron władców innych królów.

Zakończenie

Majowie w okresie preklasycznym przeszli przez wszystkie szczeble drabiny rozwoju postulowanej przez ewolucjonistów. Od prostych społeczeństw egalitarnych, opartych na władzy wspólnot we wczesnym okresie preklasycz-

nym, poprzez system pojedynczych plemion wspierających się w czasach kryzysu, a także walczących między sobą o terytoria, doszli do rozwiniętego systemu niezależnych państw-miast dowodzonych przez ubóstwionego władcę *k'uhul-ajaw*. Jest to jeden z niewielu przykładów, kiedy na przestrzeni niespełna 2000 lat, w wyniku gwałtownych zmian i szybkiego rozwoju rozwinęła się cywilizacja zadziwiająca i zachwycająca przybyszów zza Oceanu wspaniałą, monumentalną architekturą i wyrobami rzemieślniczymi.

Istnieje wiele teorii odnoszących się do powstania rozwarstwienia w społeczeństwach pierwotnie egalitarnych, które po pewnym czasie przybierają formę rozwiniętych centrów o charakterze polityczno-religijnym. W kontekście państwa Majów można przyjąć koncepcję wysuniętą przez E. Service, która dzieli społeczeństwa w zależności od stopnia rozwoju na gromady, plemiona, wodzostwa i społeczeństwa rozwarstwione, jednak należy zdać sobie sprawę z tego, iż badając każde społeczeństwo nie jest możliwe odniesienie się tylko i wyłącznie do jednej teorii.